

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра

на тему: «Національно - визвольна війна українського народу 1648-1657рр. Дипломатичні та військові відносини України з Московським царством»

Виконав: студент IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Мірошніченко Ярослав Романович

Керівник: к.і.н., доц.

Журавльов Денис Володимирович, кандидат історичних наук,
доцент

Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н.,

проф : Рецензент: PhD., викладач кафедри історії

України Ховтура А.С

Харків – 2025

Зміст:

1. ВСТУП	3
2.Розділ I «Бойові дії на території сучасної України та московсько-українські відносини в 1648- 1653рр».	20
3.Розділ II «Питання вибору протекції для Козацької України».	33
4.Розділ III «Бойові дії у Білорусі та Польщі та дипломатичні відносини у 1654 -1656 рр».	50
5. Висновки	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	81

ВСТУП

Національно-визвольна війна українського народу з 1648 по 1657 роки знаменує собою важливий розділ в історії України, представляючи собою спільні зусилля для утвердження національної ідентичності та

автономії проти зовнішнього панування. Ця бакалаврська робота «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Дипломатичні та військові стосунки України з Московським царством» пропонує дослідження цього бурхливого періоду, дипломатичних маневрів і зусиль, які характеризували українське керівництво, та військових стратегій, які використовували українські війська.

Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657 рр., ключовий конфлікт у прагненні України до суверенітету, слугує ключовим центром у вивченні історії Східної Європи. Ця війна, очолювана такими діячами, як гетьман Богдан Хмельницький, була не просто боротьбою проти польсько-литовського панування, а складною взаємодією військових зіткнень і дипломатичних переговорів, які зрештою сформували національну ідентичність України.

Бакалаврська робота «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Дипломатичні та військові відносини України з Московським царством» представляє свій погляд на цей конфлікт. Досліджуючи військову стратегію війни, ключових особистостей і складну дипломатію з Московським царством і також із королівством Швеція .

Тож через цілком зрозумілі чинники сучасної історії тематика національно-визвольної війни 1648-1657 рр. та московсько-українських відносин викликає чималу зацікавленість у сучасних істориків. Цей період характеризувався активними військовими діями, суспільно-політичними перетвореннями та зміною міжнародної політичної ситуації в Східній Європі.

Актуальність теми цієї дипломної роботи бакалавра також визначена важливістю вивчення політичних і військових аспектів українсько-московських відносин у контексті Національно-визвольної війни. Ці події вплинули не лише надолу України, але й на розвиток усієї Східної

Європи. Визначною подією була Переяславська рада 8 січня 1654 р., на якій гетьман України Б.Хмельницький зі своїми однодумцями прагнули союзу з Московським царством у надії отримати військову допомогу в боротьбі проти Речі Посполитої. Ця тимчасова військово- політична угода з Московією відображала прагматичний підхід Б. Хмельницького до дипломатії.

Об'єктом дослідження є українсько-московські відносини в контексті політичної та військової історії в Східній Європі середини XVII ст. Предметом дослідження є дипломатична та військова співпраця між Чигирином та Москвою протягом національно- визвольної війни українського народу 1648-1657 рр.

Метою даної дипломної роботи бакалавра є дослідження дипломатичних та військових відносин між Україною та Московським царством в контексті Національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Зокрема, робота спрямована на аналіз політичної стратегії гетьмана Б.Хмельницького, його дипломатичних переговорів з Московією, а також оцінка впливу цих відносин на хід війни та подальший розвиток української державності.

Було поставлено такі дослідницькі завдання:

- Проаналізувати політичні відносини між Гетьманатом і московським царем у 1648-1653 рр.
- Розкрити роль гетьмана Б.Хмельницького як лідера війни і його дипломатичні кроки щодо Московського царства.
- Дослідити військову співпрацю між Україною та Московським царством.
- Висвітлити ключові дипломатичні переговори, зокрема Земський собор 1653 р. та Переяславську угоду 1654 р.
- Оцінити наслідки відносин України та Московського царства у 1648-

1657pp.

Хронологічні межі бакалаврської роботи - початковою межею є 1648 рік- початок національно- визвольної війни, а кінцевою межею є 1657 рік- смерть

Богдана Хмельницького.

Територіальні межі бакалаврської роботи - територіальні межі бакалаврської роботи – землі Гетьманату Б. Хмельницького, Московського царства, Речі Посполитої.

Джерельну та історіографічну основу роботи складає аналіз архівних документів, історичних джерел, праць провідних українських і зарубіжних дослідників, що дозволяє об'єктивно оцінити значення українсько- московських відносин у період Національно-визвольної війни.

Наукова новизна :

Бакалаврська робота пропонує всебічне дослідження соціально- політичного ландшафту цього бурхливого періоду, дипломатичних маневрів,

які характеризували українське керівництво, та військових стратегій, які використовували українські війська.

Пропонується власна оцінка планів та досягнень “московського вектору” зовнішньої політики Б. Хмельницького, детально розглядаючи хід переговорів, дипломатичні маневри та основні моменти, що вплинули на ухвалення рішень обома сторонами. Чималу увагу приділено саме дипломатично-військовій складовій співпраці Гетьманату і Московської держави, розробці та реалізації військових планів сторін, що є важливим

для

розуміння подальшого розвитку української державності.

Джерельну та історіографічну основу роботи складає аналіз архівних документів, історичних джерел, праць провідних українських і зарубіжних дослідників, що дозволяє об'єктивно оцінити значення українсько- московських відносин у період Національно-визвольної війни.

Огляд джерел

Джерельна база дослідження є репрезентативною та різноманітною.

Джерела загалом представлені літописами, публіцистикою, науковими працями. Перші спроби осмислити події були зроблені у козацько-старшинських літописах, зокрема таких як літопис Самовидця, Григорія Грабянки та Самуїла Величка і у таких творах як «Історія Русів», «История Малой России» М.Маркевича та Бантиш- Каменського.

Літописи Самовидця, Самуїла Величка, Григорія Грабянки – це одні з найперших джерел, які описують перебіг національно-визвольної війни, дипломатичні та військові переговори Богдана Хмельницького з Московським царством. Ці літописи, хоч і мають суб'єктивний характер, є важливими джерелами через наявність свідчень очевидців. Літописи акцентують увагу на ролі козацтва та висвітлюють атмосферу і контекст переговорів із Москвою.

Впливовим твором козацької історіографії є Літопис Григорія Грабянки, написаний близько 1710 року. Г. Грабянка зазначив наступне, «що остаточне рішення спільно прийняли отаман і старшина після Жванецької битви 1653 року.» Літописці підкреслюють, що цей крок підтримали не лише

козацькі війська, а й усі інші стани суспільства, які присягали на вірність московському цареві.

За словами літописця, увесь «малоросійський народ по обидва боки Дніпра» чинив це з великою волею і радістю, сподіваючись на мирне життя під православними правителями. Ці твердження автора можна зрозуміти лише у відповідному історичному контексті.

Логічним продовженням української історіографії кінця XVIII - перших десятиліть XIX ст. можна вважати п'ятитомну «Історію Малоросії»

Миколи Маркевича, надруковану в 1842-1843 роках. Слід згадати Акти Генеральної військової канцелярії: Документи, які містять офіційні звіти про

переговори між козацьким урядом та московським царем та листи Б.

Хмельницького до московського царя Олексія Михайловича. Ці матеріали є

важливими для розуміння змісту та характеру домовленостей, а також реальних мотивів сторін.

У російських архівах зберігаються матеріали про перемовини, звіти московських послів, які висвітлюють позицію царського уряду стосовно українських земель. Ці документи включають Розрядні книги, які містять інформацію про призначення посадових осіб і керування українськими територіями, а також про плани поступового обмеження автономії Гетьманщини.

Описи іноземних дипломатів, мандрівників і військових спостерігачів дають

зовнішню оцінку на події в Україні. Наприклад, Спогади Пера Шевальє-

французького дипломата, що перебував у Польщі. Дипломат висвітлював міжнародний контекст війни, настрої в Україні та підтримку Б.Хмельницького серед українців. Такі джерела важливі для розуміння, як європейські держави сприймали союз України з Московією. Збірник «Переяславська рада 1654 року» присвячена проблемам угоди, укладеної в січні-березні 1654 року. Між Богданом Хмельницьким іОлексієм Михайловичем.

Книга «Документи про визвольну війну українського народу. 1648-1654 є додатковим томом до виданого в 1953 році. тритомнику «Поеднання України з Росією». До збірки увійшли документи, виявлені вченими та передані Україні у вигляді фотокопій під час святкування 300-річчя возз'єднання України з Росією. Ці документи свідчать про героїчну боротьбу козацько-селянських мас за власне визволення та об'єднання України з Росією.

Ці документи розповідають про тісні зв'язки українського і російського народів, про боротьбу білоруських народів проти соціального і національного гніту, про допомогу, яку надавав їм у цій боротьбі український народ. У збірці також описано міжнародне становище під час Визвольної війни України 1648-1654 років.

Книга «Грушевський М. Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським в лютому 1649 р». продовжує серію "Історичні студії та розвідки" і охоплює період 1906 –1916 рр. У томі вміщені численні історичні статті, огляди, рецензії, археографічні передмови та публікації

вченого, некрологи й посмертні згадки про істориків, суспільних діячів -сучасників М.Грушевського. Видання розраховане для істориків, етнографів, філологів та всіх, хто цікавиться історією України.

Збірник «Історичних матеріалів про національно-визвольну війну українського народу 1648-1658 рр.» продовжує чотиритомну серію матеріалів, переважно архівних, виявлених польською мовою з історії національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.. У джерелах висвітлено військово-політичні події того часу, а також героїчну боротьбу українського народу за волю та національну незалежність.

Наукове видання «Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657.

Збірник за документами актових книг» стане в пригоді всім дослідникам,

які вивчають національно-визвольну війну України 1648-1657 рр. Книга складається з трьох частин. Перша частина містить 10 розділів, кожен з яких відповідає року з 1648 по 1657. 8 розділів другої частини являють собою таблиці в яких вказані сплати податків за кожен досліджуваний рік. В третю частину входять самостійні науково- довідкові роботи для істориків краєзнавців та генеалогів, довідники, топоніми та інші додатки.

Монографія «Синопис Київський. Лаврський альманах» включає текст визначної української пам'ятки – "Київського Синописа який перероблено українською мовою і супроводжується спеціальними дослідженнями та текстовими коментарями. «Київський синопис» – унікальний твір, оскільки жоден україномовний твір XVII століття не має такої тривалої та складної історії. Літопис Феодосія Софоновича є одним із

найважливіших джерел і пам'яток української історіографії другої половини

XVII ст. Історичні умови, в яких створювався цей твір, були складними й суперечливими. Під час Визвольної війни українського народу 1648–1654

рр. Владу Речі Посполитої на значній частині України було ліквідовано.

У книзі « Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія Українського Гетьманату в міжнародних політичних комбінаціях раннього

нового часу / Відп. ред. В. Смолій. НАН України.» досліджено історію державної дипломатії в період становлення, розвитку та занепаду сучасної

української держави в XVII-XVIII ст. Зовнішньополітична діяльність

Гетьманщини розгортається на широкому фоні міжнародних відносин у

Центральній та Південно-Східній Європі з урахуванням зовнішніх та внутрішніх викликів, які прямо чи опосередковано впливають на напрями, цілі та завдання сучасної дипломатичної роботи.

Таким чином, джерела, пов'язані з національно-визвольною війною, дозволяють отримати широку картину дипломатичних відносин України з Московським царством і розуміти прагнення українців до незалежності. Сучасні історики продовжують аналізувати ці документи, шукаючи нові інтерпретації та розширюючи уявлення про цей важливий період української історії.

Огляд історіографії

У період імперії російська історіографія намагалася представити національно-визвольну війну як прагнення до об'єднання з Росією.

Історики того часу розглядали події під кутом бачення єднання народів під

владою Московського царства. Офіційна інтерпретація угоди в Переяславі

була спрощеною і звелася до формули возз'єднання. Це можна побачити у працях російських істориків, як-от Миколи Карамзіна та Василя Татищева.

Становлення модерної історичної науки в Україні пов'язане з

творчістю М. Грушевського. На початку ХХ ст М. Грушевський у своїх творах висвітлював відносини Московського царства з Україною.

Відносини між Москвою та Україною залишалися загалом стабільними.

«Нарис історії українського народу»- це тисячолітня історія українців від доісторичних часів до доби українського відродження. В «Історії України-

Русі» вчений докладно описує та позитивно оцінює державотворчу діяльність гетьмана Б.Хмельницького.

Радянські історики, такі як Михайло Брайчевський, теж трактували події національно-визвольної війни як об'єднання братніх народів що відповідало ідеологічним установкам радянської доби. Водночас дослідники

цього періоду підкреслювали антифеодальний характер війни і бачили її як

частину класової боротьби. Радянська історіографія заперечувала автономний характер української політики та вважала приєднання України

до Московії неминучим результатом історичних процесів.

У радянській історіографії, зокрема в роботах Івана Крип'якевича, Національно-визвольна війна висвітлюється крізь призму класової боротьби

й «возз'єднання» України з Росією. Переяславська угода трактується як історична необхідність та позитивний етап для України.

Західні дослідники, такі як Омелян Пріцак та Едвард Кінан, розглядають події 1648-1657 років з точки зору геополітики та впливу релігійного чинника. Вони наголошують, що війна була частиною ширших європейських процесів протистояння католицизму та православ'я. В їх роботах відображається ідея, що Московія та козацька Україна являли собою

різні політичні та культурні світи, спілка яких була швидше вимушеною, ніж

природною.

Західні історики, як-от Роберт Фрост вважає, що гетьман

Б.Хмельницький

був талановитим політиком, який прагнув балансувати між великими державами, аби здобути для України вигідний статус. Пол Магочій підкреслює, що українська незалежність у середині XVII століття була фактично неможливою, але Національно-визвольна війна стала першим кроком до формування української нації та ідентичності.

Польський історик Збігнєв Вуйцік досліджує війну у контексті

українсько-польських відносин, звертаючи увагу на те, як військовий союз

України з Московією змінив баланс сил у регіоні. Вуйцік вважає, що

Переяславська угода мала негативні наслідки для Польщі, оскільки надала

Московії можливість розширити свій вплив у регіоні. Він розглядає

Б.Хмельницького як реаліста, який був змушений укласти союз з

Московським царством через брак інших ефективних варіантів.

Франк Сисин, американський історик українського походження,

досліджує роль козацтва у формуванні української державності, зокрема

акцентуючи увагу на Національно-визвольній війні. У своїх працях Ф.

Сисин

підкреслює дипломатичну складність союзу з Московським царством,

що

привело до поступової втрати автономії України.

Ф. Сисин вважає, що Б.Хмельницький намагався маневрувати між

великими державами, але був обмежений у своїх діях через постійну

загрозу

польської агресії.

Девід Сондерс, британський історик, у своїх працях зосереджується на довгострокових наслідках Переяславської угоди. Він зазначає, що хоча угода

дала Україні тимчасову безпеку, вона також сприяла інтеграції українських

земель під московський контроль. Д. Сондерс вважає, що політична незалежність козацької України стала жертвою суперечливих інтересів між

гетьманом Б.Хмельницьким і московською владою.

З відновленням незалежності України у 1991 році почалося

переосмислення подій національно-визвольної війни. Дослідники, як-от Валерій Смолій, Наталя Яковенко, Тарас Чухліб підкреслюють прагнення української козацької старшини до створення незалежної держави.

В. Брехуненко в монографії «Московська експансія і Переяславська рада 1654 р.» розглядає витoki московської перспективної системи на Переяславській раді 1654 р., а також вплив українського козацтва на Московське князівство в XVI-середині ст. - вигляд 17 ст. Протягом століть поступово виявлялися особливості політики Богдана Хмельницького в Москві 1648–1653 років.

У книзі В. Брехуненка «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст.» в науково-популярному форматі розглядаються численні російсько-українські війни включно з Вітчизняною війною українців за незалежність, яка розпочалася зі вторгнення російських окупантів в Україну

в лютому 2014 р. Ним простежено, що коріння цих війн сягають XII ст. і

показано, що саме війни як втілення постійних агресивних планів Московії і

Росії заволодіти українськими землями визначали головну вісь російсько-українських стосунків. У книзі українського історика Д. Журавльова «Україна та Росія: як

брати горщики побили» пропонується кілька стислих нарисів, присвячених

важливим і доволі суперечливим моментам україно-російських стосунків з

XIII й до початку XX ст, зокрема шлях до Переяслава - і від нього (ключові моменти україно-російських політичних відносин часів існування Української козацької держави).

Книга українського історика Д. Яворницького «Історія запорозьких козаків» є класичним історичним дослідженням, що охоплює період з 1471

по 1734 роки. Спираючись на багатий документальний матеріал, у ньому в

популярній формі всебічно висвітлюється життя запорізьких козаків. Книга

«Гетьман і монарх», написана вченим Тарасом Чухлібом, на основі важливих відомостей розкриває взаємини гетьманського уряду з правителями Польщі, Москви та Османської імперії в Україні, міжнародно-політичний статус козацької держави.

У монографії досліджується підготовка і проведення переговорів між Росією

та Річчю Посполитою за посередництвом Австрії, що відбувалися

у

селі Немежі під Вільном від 22 серпня до 3 листопада 1656 р. Детально аналізується міжнародна політика й європейська дипломатія середини XVII

ст. Особливу увагу звернено на заходи багатьох країн, які намагалися виступити посередниками для примирення Речі Посполитої зі Швецією у 1655–1656 рр. Це мало стати альтернативою польсько-російських переговорів. На основі російських, польсько-литовських та австрійських звітів і щоденників учасників перемовин, а також їхнього листування простежується, як розвивалися події під час укладення Віленського договору.

Визначаються головні тематичні сюжети, довкола яких під Вільном точилися

гострі дискусії, а саме: умови союзу проти Швеції, нові кордони між Московською державою і Річчю Посполитою, обрання російського царя на

Польсько-Литовське королівство, проблеми релігії та ін.

Збірник вітчизняних істориків «Доба Богдана Хмельницького: До 400-річчя від дня народження Великого Вождя: Збірник наукових праць»

висвітлює широке коло питань державотворчої діяльності засновника незалежної України в середині XVII століття Б.Хмельницького. Усі аспекти

цієї діяльності (адміністрація, політика, військова стратегія тощо) вивчаються

в широкому історичному контексті епохи.

Серед наукового доробку вчених і народної творчості є оцінка

життєвого шляху українського вождя. На основі лекційних курсів написані

«Нариси історії України» Дмитра Дорошенка. Перше видання історика зробило книгу відомою широкій аудиторії. У цій книзі читачі отримують всебічне розуміння історії Хмельницького, стосунків між Москвою та Україною з 1648 по 1654 рр. та Переяславської угоди.

Український історик Віктор Горобець підходить до Національно-визвольної війни з акцентом на дипломатичних стосунках між Україною та

Московським царством. У своєму аналізі він досліджує складності та протиріччя, притаманні цим стосункам. В. Горобець досліджує, як утворювалися початкові альянси, керовані взаємними інтересами, але часто

призводили до напруженості та непорозумінь. Він підкреслює, що прагнення

українського керівництва до свободи часто суперечили амбіціям Москви, ускладнюючи боротьбу за автономію.

У книжці Віктора Горобця детально проаналізовано найскладніший і найсуперечливіший період взаємин Гетьманату та російської династії Романових - від середини XVII ст. до ліквідації української автономії Єкатеріною II. Автор у своїй книзі показує причини й політико-правове наповнення цих стосунків, логіку міжнародних відносин у Східній Європі, соціально-політичні трансформації всередині Гетьманату, які побічно впливали на українсько-російську інтеграцію.

У книзі «ДИПЛОМАТІЯ НА «МЕЖІ СВІТУ» Міжнародні відносини та

зовнішня політика Української держави розкриваються надскладні проблеми національної дипломатичної минувшини зовнішня політика гетьманських урядів Війська Запорозького протягом середини XVII – першої

половини XVIII століття, міжнародне становище та дипломатичний церемоніал посольської служби Української держави у ранньомодерну добу

світової історії.

У монографії «Еліта козацької України в пошуках політичної

легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665. — К.: Інститут

історії України « досліджується проблема розвитку політичних відносин

керівництва Війська Запорозького з офіційними Москвою та Варшавою в

контексті пошуку ним способів легітимації політико-соціального статусу

козацтва як повноправного народу політичного. Особлива увага

звертається

на реконструкцію структури міжнародних взаємин Центрально-Східної

Європи другої половини XVII ст.; з'ясовується характер її впливу на зміст

стосунків Гетьманату з російською та польською правлячими елітами.

Одним із ключових внесків українського історика Віктора Горобця в

розуміння Національно-визвольної війни українського народу є його

розгляд

дипломатичних стратегій, які застосовувала Україна в цей буремний

період

В. Горобець ретельно аналізує такі документи, як «Березневі статті», які

висвітлювали складні стосунки між Україною та Московським царство.

Оцінюючи ці дипломатичні зусилля, Горобець проливає світло на те, як українські лідери намагалися зберегти свій суверенітет, дотримуючись тиску могутніх сусідніх держав.

Ця зосередженість на дипломатії має вирішальне значення для розуміння ширшого контексту війни, оскільки вона розкриває стратегічні.

Стаття Я. Федорука «Передумови, історико-правовий зміст і наслідки в епоху Хмельницького» досліджує одну з ключових сторінок української історії, акцентуючи увагу на передумовах, юридичних аспектах та наслідках

подій середини XVII століття. Аналізуючи цю статтю, можна виокремити кілька важливих аспектів: Автор акцентує на соціально-економічних, політичних та культурних умовах, які передували Національно-визвольній

війні під проводом Богдана Хмельницького.

Особливої уваги заслуговує аналіз статей Переяславської угоди 1654 року,

що визначила формат васальної залежності від Московії. Я. Федорук детально розглядає юридичні та політичні аспекти цього документа, наголошуючи на двозначності його інтерпретацій у тогочасній і сучасній історіографії. У статті наголошується на складності об'єктивного аналізу подій через їхню багатоаспектність. Я. Федорук закликає до критичного підходу, що враховує тогочасну міжнародну обстановку та багат шаровість

юридичних відносин.

Мета книги Ярослава Федорука «Міжнародні відносини середини

XVII століття і укладення Віленського договору між Річчю Посполитою та Росією у 1656 році» полягає в тому, щоб, по-перше, на основі вивчення західноєвропейських та слов'янських джерел переговорів)

простежити розвиток дискусій під час роботи посольського з'їзду.

У праці Я. Федорука також ґрунтовно розглядаються дипломатичні відносини між Україною та Московським царством під час Національно-визвольної війни. Він підкреслює складну динаміку дипломатії, яка розвивалася у відповідь на зміну балансу сил у Східній Європі. На дипломатичні зусилля українського гетьмана суттєво вплинуло сприйняття

Москви як потенційного союзника. Я. Федорук розповідає про те, як різні чинники, зокрема військові потреби та регіональна політика, сформували дипломатичні стратегії України.

Окрім дипломатичних відносин, праці Я. Федорука проливають світло на військові стратегії та бойові дії, які були ключовими під час Національно-

визвольної війни . Автор досліджує різні військові тактики козаків та їхніх ватажків, демонструючи, як ці стратегії були пристосовані до унікальних викликів, які ставили їхні вороги. Я. Федорук підкреслює важливість тактичних інновацій і здатності пристосовуватися перед лицем надзвичайної

ситуації, надаючи комплексний погляд на конфлікт, який сформував національну ідентичність України.

Монографія М.Костомарова «Богдан Хмельницький» за способом викладу не є класичною науковою працею, хоча й базується на досить

детальному комплексі джерел. Швидше, це вигадана історія про історію. Тогочасні критики відзначали, що «така форма твору М.Костомарова дала авторові можливість надати повісті новелістичної привабливості і тим самим донести до широкого читацького загалу багато відомостей про таку цікаву повість».

Доповідь Р. Бжеського «Переяславська умова в планах Б.Хмельницького та «переяславська легенда» на конференції в Детройті, організованій у 1954 р. «Організацією оборони чотирьох свобод України» є одним з кращих публіцистичних виступів того часу, що до сьогодні не втратив своєї злободенності. Український історик С. Плохій у книзі «Брама Європи» по-новому тлумачить Переяславську угоду, пояснюючи, що Московія вважала цю угоду початком поступового завоювання України, а Б.Хмельницький – союзом рівних. С. Плохій також аналізує, як ці різні інтерпретації вплинули на подальші події, особливо Руїну, період конфлікту та політичної нестабільності.

Методологія бакалаврської роботи. Методологічну основу складають принципи історизму. Були використані загальнонаукові та спеціальні історичні методи. У роботі використовуються методи аналізу історичних джерел, синтезу, порівняльно-історичний метод та метод хронології.

Метод хронології дозволяє впорядкувати події у часовій послідовності,

що є необхідним для точного розуміння динаміки розвитку відносин між Україною і Московським царством. Послідовне викладення подій допомагає

побачити, як змінилася позиція обох держав у ході війни та як вплинули важливі військові й дипломатичні рішення. Методи аналізу та синтезу дозволяють розбити проблему на складові частини, вивчити кожен з них окремо і потім поєднати для розуміння загальної картини. Ці методи забезпечують глибоке осмислення складних аспектів українсько-московських відносин.

Аналітичний та критичний підхід включає вивчення та аналіз праць істориків про Національно-визвольну війну та відносини з Московським царством, виявлення різних поглядів та тлумачень.

Структура й обсяг бакалаврської роботи. Кваліфікаційна робота бакалавра побудована за тематично-хронологічним принципом і складається із вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Наукова новизна :

Національно-визвольна війна українського народу з 1648 по 1657 роки знаменує собою важливий розділ в історії України, представляючи собою спільні зусилля для утвердження національної ідентичності та автономії проти зовнішнього панування, зокрема з боку Московського царства. Ця бакалаврська робота «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Дипломатичні та військові стосунки України з Московським царством» пропонує всебічне дослідження соціально-політичного ландшафту цього бурхливого періоду, дипломатичних маневрів, які характеризували українське керівництво,

та військових стратегій, які використовували українські війська. Аналізуючи ці елементи дисертація не тільки сприяє розумінню минулого України, але й висвітлює складну взаємодію дипломатичних відносин і військових результатів, які сформували хід війни.

Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657 рр., ключовий конфлікт у прагненні України до суверенітету, слугує ключовим центром у вивченні історії Східної Європи. Ця війна, очолювана такими діячами, як Богдан Хмельницький, була не просто боротьбою проти польсько-литовського панування, а складною взаємодією військових зіткнень і дипломатичних переговорів, які зрештою сформували національну ідентичність України. Бакалаврська робота «Національно-визвольна війна українського народу 1648-1657 рр. Дипломатичні та військові відносини України з Московським царством» представляє свіжий аналітичний погляд на цей багатогранний конфлікт. Досліджуючи військову стратегію війни, ключових особистостей і складну дипломатію з Московським царством, дисертація робить значний внесок в історіографію української історії, пропонуючи нові інтерпретації, які поглиблюють наше розуміння українського національного наративу.

Пропонується власна оцінка планів та досягнень “московського вектору” зовнішньої політики Б. Хмельницького, детально розглядаючи хід переговорів, дипломатичні маневри та основні моменти, що вплинули на ухвалення рішень обома сторонами. Чималу увагу приділено військовій складовій співпраці Гетьманату і Московської держави, розробці та реалізації військових планів сторін, що є важливим для розуміння подальшого розвитку української державності.

Одним із ключових аспектів наукової новизни дослідження національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 років є всебічний аналіз дипломатичної стратегії, яка була застосована в період буремних подій.

Важливим елементом цієї стратегії стали дипломатичні маневри Богдана Хмельницького, які мали вирішальний вплив на міжнародну ситуацію та формування ключових союзів. Б. Хмельницький, як досвідчений лідер, мав унікальну здатність ефективно вести переговори з різними європейськими державами, що дозволяло Україні отримувати необхідну міжнародну підтримку в умовах боротьби за незалежність. Його маневри з Річчю Посполитою, Московією, Кримським ханством та іншими європейськими державами є прикладами складної дипломатії, що вимагала не лише військової сили, а й гнучкості та розуміння внутрішніх і зовнішніх політичних процесів. Вивчення цих стратегій дозволяє глибше зрозуміти, як політичні, економічні та культурні фактори впливали на формування міжнародних відносин і вивести нові висновки щодо того, як ці стратегії впливали на розвиток української державності та національного суверенітету.

Додатковим аспектом новизни є оцінка відносин між Україною та Московським царством під час і після національно-визвольної війни. Важливість цих відносин полягає в тому, що саме зміна їхнього характеру та форми взаємодії стали важливим чинником у політичній та соціальній еволюції України. Після війни виникли численні суперечності між українськими лідерами та московським урядом, що, в свою чергу, сформувало основу для майбутніх конфліктів і труднощів, які мали значний вплив на політичну картину Європи в наступні століття. Оцінка цих відносин виявляє не лише контексти тогочасної взаємодії, а й їхні довготривалі наслідки для формування української національної ідентичності.

Розділ I «Бойові дії на території сучасної України та московсько-українські відносини в 1648- 1653рр».

Період з 1648 по 1653 рр. був одним із найважливіших етапів національно-визвольної війни під проводом гетьмана Б. Хмельницького. Військові дії в цей час на території сучасної України та розвиток московсько-українських відносин мали вирішальне значення для становлення Української Козацької держави та курсу її зовнішньої політики. З перших місяців визвольної боротьби українців проти Речі Посполитої набула значення еволюція її програмових завдань, зміна міжнародної ситуації регіону, почалися контакти з Москвою.

Гетьман Б.Хмельницький мав на меті створення незалежної української держави, ініціюючи національну революцію, яка тривала до 1657 року. Під його керівництвом, козацьке повстання, зокрема битви під Жовтими Водами та під Корсунем виявилися ключовими моментами цієї боротьби. Під час протистояння мобілізовані українські козацькі

сили, не лише кинули виклик польській владі, а й прагнули створити українську автономію. Перемога в цих битвах відіграла важливу роль у формуванні політичної мапи Східної Європи та заклала основу для майбутньої української держави.

Перші звістки про визвольну війну російський уряд отримав від київського воєводи Адама Кисіля. Київський воєвода А.Кисіль намагався звернути увагу російського уряду до українського козацтва. Водночас еліти у Москві залишалися під впливом стереотипів, які були сформовані під час конфліктів 1620-1630рр. між українцями та поляками. Проте через деякий час царський уряд отримав уточнені свідчення про національно-визвольну війну українського народу з Річчю Посполитою. На основі зібраних відомостей московський уряд дізнався, що повстання було здійснено великими військовими силами українських козаків, і війська Речі Посполитої зазнали поразки в битвах на лівому березі Дніпра, а звільнені селяни радо зустрічали своїх визволителів.

Український історик В.Брежуненко у своїй праці «Московська експансія» говорить, що «реакція Москви на початок української Національно-визвольної війни добре задокументована. Немає сумнівів у тому, що в переддень війни та в перші її місяці московська верхівка сприймала наростання напруги в Україні крізь призму загрози татарсько-козацького походу на свою державу. На початку національно-визвольної війни під проводом Б.Хмельницького Московське царство не поспішало активно втручатися в події».

На той момент Московія ще не відновилася від Смутного часу (кінець XVI-початок XVII століття) і війни з Річчю Посполитою, тому бажання вступати у новий конфлікт було мінімальним.

Офіційна позиція Москви полягала в тому, щоб зберігати нейтралітет. Вона стежила за розвитком подій в Україні, але не поспішала підтримувати козаків військовими чи дипломатичними засобами.

Московська держава підтримувала кореспонденцію з Богданом Хмельницьким, але прямо не втручалася.

Відповідь Московської держави на початок повстання під керівництвом Б.Хмельницького включала низку дипломатичних заходів, спрямованих на оцінку ситуації та формулювання стратегії. Коли повстання набрало обертів у 1648 році, гетьман Б. Хмельницький звернувся до Москви, надіславши лист царю Олексію. Лист від гетьмана Б. Хмельницького не лише висвітлював його прагнення до автономії, але й потенційні можливості для створення союзу проти спільного ворога - Речі Посполитої. Царський уряд був обережний з відповіддю на звернення українського гетьмана, оскільки намагався оцінити можливі наслідки повстання та потенційні вигоди від підтримки українців.

Український гетьман використовував ряд дипломатичних стратегій і намагався переконати московського царя підтримати козаків, уклавши військовий союз, щоб зміцнити свою позицію в триваючому конфлікті з поляками. На думку гетьмана, військовий союз з Московською державою міг би бути корисним в ряді потенційних переваг в боротьбі проти поляків .

Розуміючи всю серйозність ситуації, і ризик потрапити в цей конфлікт змусив Московську державу обміркувати та оцінити свої власні цілі при співпраці з українським козацтвом. Не дивлячись на дипломатичні переговори, в той же час, Московська держава також готувалася до протидії можливим загрозам з боку Б. Хмельницького та польсько-литовських військ.

Незважаючи на триваючий конфлікт із Польщею, московський уряд царя Олексія Михайловича вважав за необхідне підтримувати міцні зв'язки з козаками, особливо після їх військових перемог над польською

армією.

Наприкінці травня - на початку червня 1648 року російський намісник Л.Плещеев і московський уряд отримали з України численні повідомлення про перемоги козаків і татар, а також про масові селянські повстання проти польського панування. Зокрема, 30 травня 1648 року путивльський воєвода Л. Плещеев надіслав до Розрядного приказу звістку про перемогу українського війська під Корсунем та взяття в полон коронних гетьманів Речі Посполитої Миколи Потоцького і Мартина Калиновського. У своїх повідомленнях Л. Плещеев також підкреслював прагнення гетьмана Б.Хмельницького не допустити проникнення татар на Лівобережну Україну.

Український посол С.Мужилівський, перебуваючи в Москві, встиг передати цареві записку пояснивши причини початку національно-визвольної боротьби та звернувся з проханням про військову допомогу у війні проти Польщі. Але у цій ноті не йшлося про підданство «Війська Запорозького» московському царю Олексію Михайловичу.

Місія Сильвіана Мужилівського до Москви на початку 1649 року стала важливою віхою у розвитку дипломатичних відносин між Московією та Гетьманщиною, оскільки це було початком прямого дипломатичного обміну. Це також ознаменувало новий етап у політичних відносинах, що призвів до Переяславської угоди 1654 року, яка стала знаковою подією у розвитку історії обох держав.

Контакти між повстанцями і московською владою почалися влітку 1648 року, коли Богдан Хмельницький, гетьман козаків, ініціював звернення до Московії з проханням про підтримку у війні проти Речі Посполитої. Це було подібно до ситуації 1632 року, але тепер ініціатором був не цар, а саме козаки, які прагнули заручитися підтримкою Московії. Втім, московська влада, пам'ятаючи поразку 1634 року, була дуже обережною і не поспішала вступати у відкриту участь у конфлікті. У той час Московія

вирішила слідувати компромісній політиці: приймати повстанців і козаків, які бажали перейти кордон, але не брати на себе зобов'язання влаштувати нову війну з Річчю Посполитою.

Така політика обережності тривала до 1651 року, коли після поразки козаків під Берестечком змінилася стратегія Московії. Хоча підготовка до зміни політики була на стадії обговорення, поразка козаків на війні стала вирішальним фактором, який змінив подальший хід подій і політичну ситуацію.

Щодо етнонаціонального фактору, то хоча на початку це не було головним аспектом дипломатичних відносин, ідея спільної боротьби проти Речі Посполитої, а також питання національної ідентичності, зіграли свою роль у розвитку союзницьких відносин між козаками та Московією. Однак питання етнонаціональної самосвідомості і визначення місця Гетьманщини в складі більшого політичного союзу ставало дедалі важливішим, що зрештою призвело до укладання Переяславської угоди.

Український посол С.Мужилівський унікав згадки про підпорядкування запорожців побоюючись привернути увагу громадськості та негативно вплинути на українсько-польські відносини. Натомість це продемонструвало сміливість посла, включивши запит про військову підтримку, який був розцінений як «підбурювальний». Замовчується, що Б. Хмельницький не міг доручити послу вирішення такого складного стратегічного завдання.

Як стверджували деякі історики, але немає цьому доказів, в грудні 1648 року українське керівництво планувало повний розрив відносин із Варшавою. В умовах геополітичної нестабільності Б.Хмельницький намагався знайти найвигідніший варіант створення держави та захисту її інтересів.

Важливим фактором у формуванні позиції Москви були вмілі зовнішньополітичні заходи Б.Хмельницького. 8 червня 1648 р. Б.Хмельницький написав листа царю Олексію Михайловичу, і запропонував йому очолити Річ Посполиту та закликав Москву «не бавячися, на панство тоє наступати, а якщо ляхи знов на нас схотят наступати, в той же час чим боржей поспешайся і з свої сторони на їх наступати»

Того ж дня в листі севському губернатору гетьман Б.Хмельницький недвозначно і чітко виклав своє бачення на цей стан: «Ми, як і наші предки війська запорозького, робили б усяку милостиню благовірному царю, а тепер на цьому наполягаємо». Таким чином, гетьман знайшов необхідні інструменти для успішної дипломатичної гри. Він ставив у центр своєї дипломатії питання підтвердження законності повстання, пропагував концепцію обрання Олексія Михайловича на польський престол і водночас підкреслював свою прихильність польському королю Яну Казимиру. У Москві складалося враження, що події та процеси в Україні принципово відповідають її інтересам.

Український історик В.Степанков у своїй частині збірника наукових праць «УКРАЇНА ТА РОСІЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН» пише, що аналіз літнього листування гетьмана Богдана Хмельницького з царем і воєводами, а також його переговорів із перехопленими посланцями, які координували дії з польськими урядовцями проти Криму, демонструє, що гетьман не порушував питання про приєднання козацької України до Московії чи про прийняття царської протекції. Коли гетьман дізнався з перехоплених листів воєвод, що ті обговорюють з польськими посадовцями можливість надання Росією військової допомоги Речі Посполитій у боротьбі проти українського народу, він відреагував рішуче.

Б.Хмельницький пригрозив примиритися з Польщею та організувати спільний похід на московські землі.

Відмова Москви підтримати пропозиції Б. Хмельницького щодо участі у боротьбі за польську корону змусила гетьмана змінити дипломатичний курс. У вересні він розпочав переговори з трансільванським князем Д'єрдем I Ракоці, протестантом, який прагнув посадити на польський трон свого сина Сигізмунда. Ця ініціатива відкривала нові можливості для створення анти-польської коаліції та для зміцнення позицій України в регіоні.

Тож гетьман віднайшов потрібні інструменти для успішної дипломатичної гри, прощтовхуючи концепцію обрання Олексія Михайловича на польський престол, акцентуючи при цьому увагу на своїй лояльності до королівської влади, він спромігся підсилити процес формування у керівництва Московської держави враження про те, що події, які розгорталися в Україні відповідають її прагненням. Як бачимо, гетьман пропонував спільні дії Росії та України проти Польщі.

Б.Хмельницький писав у листі до Олексія Михайловича: «Ляхи шукають різних способів, щоб Україну загарбати- домогаємося допомоги царя християнського».

Ані військової, ані дипломатичної допомоги на звернення гетьмана до царського уряду Україна не отримала. Незважаючи на прагнення до реваншу після перемоги поляків над Московським царством, влада не наважилася порушити домовленості, враховуючи невизначеність внутрішньої та міжнародної ситуації. Однак Московія зберігала зв'язки з Б.Хмельницьким і відправила до України посла Григорія Унковського. З 13 березня до 22 травня московські послы перебували в Чигирині, офіційній резиденції гетьмана. Загалом у період з 1649 і до початку 1654 рр. Україну відвідало 13 московських послів, а послы з України теж

приїздили до Москви.

У своїх листах до російського уряду гетьман Б.Хмельницький неодноразово підтверджував свою лояльність. Зокрема, після перемог під Жовтими Водами та Корсунем 18 червня 1648 року він звернувся до царя Олексія Михайловича з листом, який мав тактичний характер, зумовлений небезпекою внутрішнього повстання в Україні та українсько-татарського союзу. Навесні 1648 року Москва розпочала мобілізацію військ у прикордонних районах-Північному, Белгородському та Курському на випадок їх застосування найближчим часом.

В листах гетьмана до царя крім інформації про перебіг військових дій на українських землях не останнє місце займає і релігійне питання, де гетьман бачить царя як православного християнського правителя, зобов'язаного допомагати одновірцям-православним християнам, які повстають проти утисків православної церкви.

У листі до воєводи Семена Волховського влітку 1648 року Б. Хмельницький нарікав на те, що гонінь зазнає «наша Русь православнії християне», але, роблячи спроби втягнути царя в козацько-польський конфлікт, гетьман не звертався до теми етнічної спорідненості між двома частинами Русі; натомість закликав царя домагатися польського престолу, який у той час був вільним. Ця дискурсивна особливість збереглася в його подальших листах до Москви.

2 липня 1648 року до Москви надійшов лист від Б. Хмельницького . Цей лист став важливим етапом у процесі укладення союзу між Україною та Московією, який мав важливе стратегічне значення для обох сторін у контексті війни з Польщею. Б.Хмельницький висловлював надію на співпрацю та захист від московських військ. Вже 11 липня воєвода І. Волховський отримав наказ скласти "відповідний лист з відповіддю до Богдана", щоб задобрити українського гетьмана.

Московський уряд вимагав негайно пересилати всі листи Б. Хмельницького до своєї столиці. Було також наказано припинити контакти з Адамом Киселем, який був прибічником в підтримці Речі Посполитої Москвою проти українських козаків .

Того ж дня воєвода Ю. Хотін надіслав Б. Хмельницькому відповідь, а 13 липня, як зазначає історик Я. Федорук, московська влада повідомила А. Киселя та польський сейм, що цар дотримуватиметься умов угод, але відкладає рішення про допомогу Варшаві в протидії татарам до обрання нового короля.

Ймовірно, ідея використання Москви як союзника в боротьбі з Річчю Посполитою виникла під впливом переговорів із патріархом Паїсієм, який тоді перебував у Москві й підтримував тісні контакти з духовною та світською владою. Саме за цих обставин Б. Хмельницький і його оточення почали розглядати можливість московської допомоги.

Тактика Москви проявилася у вичікувальній стратегії: ретельному спостереженні за розвитком подій і розрахунку на можливість нападу татар або об'єднаних козацько-татарських сил. Це підкреслювало обережний і прорахований підхід царського уряду до українсько-польського конфлікту. Після підписання Зборівської угоди 1649 р. Б. Хмельницький поновив свої звернення до Московського царства, наголошуючи, що автономії, яку козаки отримали за угодою, недостатньо для захисту інтересів України.

На збори, скликані гетьманом Б. Хмельницьким у Переяславі в лютому 1649 року, московські послы приїздили з великими дарами, що дуже здивувало Б. Хмельницького. Тоді ж Б. Хмельницький прийняв представника російського уряду Василя Михайлова. Цар переконував українців «з ляхами і з великим князівством литовським жити в мирі та більше, щоб не проливалася кров християнська».

На початку весни 1649 р. міжнародні обставини в Східній Європі були

вкрай несприятливими. Місія українського посла в Москві була не зовсім вдалою. Український посол М. Мужилівський разом із патріархом Паїсієм ще раз засвідчили, що московський уряд фактично відмовився обговорювати питання про військову допомогу козацькій Україні. 16 березня 1649 в Україну було направлено посольство з Москви на чолі з послом Г. Онковським, для пояснення цієї ситуації. Г. Онковський привіз листа від Олексія Михайловича, зміст якого, на жаль, невідомий. У ході переговорів з'ясувалося, що московський уряд не має наміру вести війну проти Речі Посполитої, де коронувався Ян Казимир.

Проте у випадку, коли козацька Україна зможе самостійно вирішити свої проблеми з Польщею, то Москва буде готова прийняти українців у підданство. На запитання Г. Онковського про характер стосунків Війська Запорозького з Кримським ханством, український гетьман запевнив російського посла, що він не має на меті використовувати військові сили цього союзу в північно-східному напрямку. За таких зовнішньополітичних розкладів Б.Хмельницький вважав необхідним подальший розвиток політичних відносин з Московським царством, тому вирішив направити до Москви посольство на чолі з чигиринським полковником Федором Вешняком.

Після поразки у Смоленській війні 1633-1634 років, завданою Річчю Посполитою, враховуючи тогочасне внутрішнє та міжнародне становище, Москва не наважилася розірвати Поляновський договір, тому і зайняла вичікувальну позицію, хоча після пропозиції Б.Хмельницького, російський уряд вирішує взяти реванш.

24 травня 1649 року українське посольство на чолі з Ф. Вишняком прибуло до Москви. Послів урочисто прийняли 5 червня 1649 року, а 13 червня цар офіційно висловив свою позицію, заявивши, що не може розпочати війну проти Польщі. У стосунках гетьмана з Москвою відігравали важливу роль релігійні діячі, зокрема назаретський

митрополит Гавриїл, патріарх Константинопольський Афанасій та митрополит Коринфський. Московський уряд активно виступав учасником у переговорах і навіть закріпив зобов'язання гетьмана символічним актом у храмі Гробу Господнього. Енергійна дипломатична діяльність Москви проявлялася у підтримці посольств гетьмана, передачі таємних розпоряджень між Чигирином і Москвою.

1650 рік пройшов без суттєвих змін на високому рівні в українсько-російських переговорах. Хоча обміну посольствами не було, сторони уважно спостерігали одна за одною. У цей період Б.Хмельницький вів листування з російськими прикордонними воєводами та розглядав можливість стати васалом Османської імперії. Це викликало занепокоєння як у Москві, так і у Варшаві. Султан Османської імперії Мехмед IV пропонував гетьманові велику автономію на умовах, кращих за ті, що мала навіть Кримська держава.

У січні 1651 року до Б.Хмельницького прибув думний дяк Ларіон Лопухін. Його візит, як видатного дипломата, засвідчив серйозність підходу російського уряду до переговорів. Основне завдання Лопухіна полягало в поясненні гетьману суті переговорів із Польщею. У березні 1652 року Б.Хмельницький через посланця Івана Іскру запропонував негайно взяти Військо Запорозьке під російську протекцію. Проте уряд Олексія Михайловича погодився лише на захист війська як соціальної структури, без територіальних зобов'язань, і запропонував запорозьким козакам опанувати безлюдні землі в межиріччі Дону.

Наприкінці 1650 року обережна позиція московського уряду щодо козацького питання почала зазнавати змін. Вона викликала хвилю невдоволення серед козаків, селян і міщан. Початок масових переселень на Слобідську Україну після поразки в битві під Берестечком гетьман сприйняв як зраду, вимагаючи від московських воєвод не приймати переселенців і не виділяти їм земельних угідь. У

лютому 1651 року Земський собор ухвалив рішення про розірвання "вічного миру" з Польщею. У липні назаретський митрополит Гавриїл передав Б.Хмельницькому обіцянки царської підтримки.

Отже, ми достоменно не знаємо як Б. Хмельницький уявляв відносини з Москвою, але є сумнів в тому, що він думав про створення якогось міцного та тісного зв'язку. Москва уявляла собі цей союз не інкаше, як приєднання України до Московської держави, а гетьман Б.Хмельницький висловлював готовність визнати владу царя та обіцяв йому прибутки з українських земель.

Тобто гетьман обіцяв цареві виплатити відповідну суму грошей в російську скарбницю. Висунуті Б.Хмельницьким вимоги Війська Запорізького до царя у формі «прохання» мали такі пункти: політичні державні, юридичні права, соціальна структура, армія, адміністративний поділ, все це залишається під юрисдикцією Чигирина.

Розділ II «Питання вибору протекції для Козацької України»

Під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького козацька Україна постала перед необхідністю вибору протекції для захисту своїх інтересів і забезпечення тривалого існування Української козацької держави. Спочатку Б.Хмельницький спробував досягти компромісу з польським королем через переговори, але зради та репресії з боку польської шляхти змусили його шукати альтернативи.

22 червня 1653 року цар, який ще за два дні до цього наполягав на збереженні миру з Польщею, несподівано надіслав грамоту до Б.Хмельницького. У ній він запропонував «прийняти Військо Запорозьке

з містами та землями під свою високу руку». Для передачі цієї пропозиції до гетьмана був відправлений стольник Федір Лодижинський. У грамоті йшла мова: «І ми великий государ побажавши. І щоб віра християнська не занепала, я буде єдине стадо прийняти під царської величності государеву високу руку».

Саме це рішення зафіксував і Земський собор у жовтні 1653 року, а російські війська дістали наказ готуватися до війни з Річчю Посполитою.

Український історик Д. Яворницький у своїй праці «Історія запорізьких козаків» пише, що Б. Хмельницький написав 26 грудня 1653 року листа на ім'я кошового отамана і всього низового війська, в якому просив дати йому пораду й висловив свою волю.

«На листа нашого, писаного нами ще минулого літа до вашостей, мосці панства, стосовно питання про протекцію найяснішого й великодержавного московського монарха, ми й до цього часу не маємо ніякої від вашостей, мосці панства вашого, відповіді. Тепер, посилаючи до вас спеціального посланця, особливо бажаємо, щоб вашмості, мосці панство, гарненько обміркувавши нашого листа, дали б на нього через нашого посланця остаточну й рішучу відповідь і вашу думку. Оскільки ми не без волі й поради вашої, нашої братії, підняли й увесь тягар війни з поляками, тож ми не бажаємо без вашої поради й волі розпочинати таку велику справу, як питання про московську протекцію. І хоча ми після наради з нашою старшиною заявили вже голос його царській пресвітлій величності й самодержавцеві всеросійському».

Гетьман Б. Хмельницький, який неодноразово звертався до московського царя з проханням про протекцію, зволікав з остаточним прийняттям присяги, бо його метою було збереження самостійності козацької України. Він використовував суперечності між головними

гравцями регіону- Московією, Османською імперією та Річчю Посполитою - як інструмент для досягнення власних цілей. Завдяки обіцянкам прийняти протекцію, Б.Хмельницький намагався отримати військову допомогу від Москви, втягнувши її у війну з Річчю Посполитою.

Б.Хмельницький опинився перед необхідністю шукати підтримку тієї держави, яка могла б допомогти завершити війну з Польщею. Прийняття протекції однієї з великих держав стало вимушеним кроком, продиктованим складною геополітичною ситуацією.

Під час національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького козацька Україна постала перед необхідністю вибору протекції для захисту своїх інтересів і забезпечення тривалого існування Української козацької держави. Спочатку Б.Хмельницький спробував досягти компромісу з польським королем через переговори, але зради та репресії з боку польської шляхти змусили його шукати альтернативи.

Саме це рішення зафіксував і Земський собор у жовтні 1653 року, а російські війська дістали наказ готуватися до війни з Річчю Посполитою.

Український історик Д. Яворницький у своїй праці « Історія запорізьких козаків» пише, що Б. Хмельницький написав 26 грудня 1653 року листа на ім'я кошового отамана і всього низового війська, в якому просив дати йому пораду й висловив свою волю.

«На листа нашого, писаного нами ще минулого літа до вашостей, мосці панства, стосовно питання про протекцію найяснішого й великодержавного московського монарха, ми й до цього часу не маємо ніякої від вашостей, мосці панства вашого, відповіді. Тепер, посилаючи до вас спеціального посланця, особливо бажаємо, щоб вашмості, мосці панство, гарненько обміркувавши нашого листа, дали б на нього через нашого посланця остаточну й рішучу відповідь і вашу думку. Оскільки ми не без волі й поради вашої, нашої братії, підняли й увесь тягар війни з

поляками, тож ми не бажаємо без вашої поради й волі розпочинати таку велику справу, як питання про московську протекцію. І хоча ми після наради з нашою старшиною заявили вже голос його царській пресвітлій величності й самодержавцеві всеросійському».

Гетьман Б. Хмельницький, який неодноразово звертався до московського царя з проханням про протекцію, зволікав з остаточним прийняттям присяги, бо його метою було збереження самостійності козацької України. Він використовував суперечності між головними гравцями регіону- Московією, Османською імперією та Річчю Посполитою - як інструмент для досягнення власних цілей. Завдяки обіцянкам прийняти протекцію, Б.Хмельницький намагався отримати військову допомогу від Москви, втягнувши її у війну з Річчю Посполитою.

Б.Хмельницький опинився перед необхідністю шукати підтримку тієї держави, яка могла б допомогти завершити війну з Польщею. Прийняття протекції однієї з великих держав стало вимушеним кроком, продиктованим складною геополітичною ситуацією.

У 1634 році на Полянівському з'їзді московськими посланцями було запропановане обмеження на об'єднання «Малої Русі» та «Великої Русі». У 1649 році обмеження було зняте і тепер цар претендував на Малу Русь, і навіть його титул було змінено відповідно, щоб уникнути двозначності. Приймавши формулу «Великої і Малої Русі», цар та його оточення, ймовірно, сприймали ідею етнічної спорідненості між двома Руськими землями як важливий елемент їхнього розуміння подій. Однак наявні джерела свідчать, що це було неможливо. Царський двір продовжував мислити переважно в династичних термінах, сприймаючи територію Українського Гетьманату як частину царських володінь.

Зборівська угода 1649 року тимчасово забезпечила козакам автономію, але невиконання Польщею умов угоди і поразка козаків у битві під Берестечком в 1651 році зробили цей варіант неможливим.

Геополітична ситуація в регіоні не сприяла українській державності, військовий потенціал України був виснажений, що ставило перед українським керівництвом дилему: або визнати зверхність польського короля, або піти на зближення з московським царем. Після серії поразок та дипломатичних провалів у стосунках з Польщею, Кримським ханством та іншими державами, Б.Хмельницький був змушений шукати союзу з потужною державою - Московським царством, яке прагнуло використати слабкість Польщі для розширення своєї території.

Таке рішення також було прийнято через невдачу козаків у військових діях і потребу надійної зовнішньої підтримки. Кульмінацією цих факторів стало рішення Переяславської ради в січні 1654 р. прийняти протекторат Москви, таким чином формально закріпивши союз між Україною та Московським царством. Однак цей союз мав далекосяжні наслідки, які згодом призвели до втрати Україною автономії.

Ключовою подією в історії України є Переяславська рада. 8 січня 1654 р. Б.Хмельницький скликав козацьку старшину для остаточного вирішення увійти під зверхність московського царя та провів закрите засідання старійшин, щоб схвалити запланований проект. О другій годині дня барабанщики били в барабани і закликали «все товариство» прийти на раду. Того ж дня народ був скликаний на міський майдан і гетьман назвав чотирьох правителів претендентами на роль покровителів для України. Це були московський цар, польський король, турецький султан, кримський хан.

«Ця рада, сказав він, зібрана для того, щоб ви з нами обрали собі володаря з чотирьох, кого ви хочете - султана, хана, короля чи царя.

Турецький цар - це бусурман; всім відомо, якої біди зазнають наші браття, православні християни, греки, і в якому утиску вони від безбожних. Кримський хан також бусурман; ми його поневолі прийняли до дружби, і якого нестерпного лиха ми зазнали! Яка неволя, яке нещадне пролиття християнської крові, які утиски від польських панів -нікому з вас розповідати не треба...

А православний християнський великий государ, цар східний, є з нами одного благочестя грецького закону, одної віри... якщо ми його щиро полюбимо, крім його царської високої руки спокійнішого пристановища не знайдемо «с нами єдинаго благочестия греческаго закона, єдинаго исповедания, єдино єсми тело церкви с православиєм Великия Росії, главу имущє Ісуса Христа Останній прислав тепер зі своєю милістю «великих ближних людей к нам», «которого естєли со усердием возлюбим, кроме его царские высокие руки благодитнейшаго пристанища не обрящем». При цьому гетьман однозначно наголошував на потребі обрати за протектора царя. Присутні загукали: «Волим под царя восточного православного крепкою рукою в нашей благочестивой вере умирати, нежели ненавистнику Христову, поганину достатне». Переяславський полковник, обходячи майдан, запитував їх, чи всі так думають? Відповідали: «Всі єдинодушно». Потім гетьман прорік: «Буди тако, да господь бог наш сукрепит под его царскою крепкою рукою».

Український діаспорний історик С.Плохій у своїй праці «Брама Європи» каже, що безумовно, Б.Хмельницький грав у демократію. Вибір уже було давно зроблено: він з козацькою старшиною уже ухвалили рішення на користь царя.

Переяславський полковник Павло Тетеря, ходячи колом, повторно звертався до присутніх із запитанням: «Чи всі погоджуєтесь?», на що люди відповідали: «Усі до одного». Потім гетьман знову промовив: «Хай буде так, і нехай Господь наш укріпить його царську сильну руку», а

натовп одностайно вигукнув: «Боже, утверди, Боже, укріпи, щоб ми всі навіки були єдині!»

Читаючи цю доповідь, навіть враховуючи стиль дипломатичного протоколу Москви, церемоніальні формальності, пов'язані з царем, і роль Православної Церкви, все одно варто відзначити рідкісну одностайність цієї зустрічі. Проте її затьмарив публічний скандал у Переяславському Успенському соборі, де московські представники вимагали від місцевого духовенства зібрати пресвітерів для складення присяги.

Гетьман Б. Хмельницький, обурений діями московських послів, наполягав, щоб ті спершу принесли присягу від імені царя Олексія Михайловича, гарантувавши, що монарх не зрадить козацьку старшину й Військо Запорозьке, не передасть їх під владу польського короля й не обмежить їхніх прав. Проте московський посол В. Бутурлін категорично заперечив, заявивши, що в Московській державі «піддані повинні присягати монарху, а не монарх їм». Він також підкреслив, що обговорення такої вимоги було «непристойним», оскільки козаки, які бажають служити цареві, повинні мати «непохитну віру у Великого Государя відповідно до євангельських заповідей».

Московський посол В. Бутурлін додав, що «ставити за приклад інші монархії, які є невірними і не самодержцями», було недоречним. Цар, за його словами, з ласки прийняв Військо Запорозьке на його прохання, і тепер козаки мали виявити вдячність, склавши присягу, адже «слово государя змінюваним не буває». Не маючи можливості для відступу, гетьман і старшина повернулися до собору й склали присягу на вірність московському цареві, погоджуючись залишатися з землями та містами під його владою навік .

Але це був справді безпрецедентний випадок у відносинах між Україною та Московією. Московський посол В. Бутурлін мав рацію: царі справді ніколи не присягали своїм підданим. У Переяславі представники

царя застосували до нових підданих своїх правителів принципи степової дипломатії, набір правил, успадкованих Московією від Золотої Орди, які вона використовувала для регулювання відносин зі своїми східними сусідами та васальними державами. Як зазначає британський історик Андреас Каппелер, ці принципи включали концепцію «лояльного правителя» і «слабкого протекторату».

Якщо козацька верхівка розглядала присягу та службу царю як умовну покору, взаємодія з яким залежала від бажання обох сторін виконувати свої зобов'язання, то для московської дипломатії присяга була актом постійної покори. Стандартний текст присяги містив такий текст: «Але Московська держава не зміниться в жодному разі, і не буде зроблено ніяких дій для її зміни». Це підкреслювало, що навіть за змін обставин царська влада залишалась непорушною і вищою, а сам акт присяги вважався безвідкличним і обов'язковим для виконання, незалежно від подальших ситуацій чи бажань будь-якої зі сторін. Таким чином, питання присяги та підданства в контексті Переяславської угоди виявляє глибоке розходження в розумінні взаємин між Московією і Гетьманщиною, де для Московії цей акт був засобом встановлення постійної і беззаперечної лояльності, а для козаків - можливістю домогтися певних умов для кооперації, які могли змінюватися залежно від політичної ситуації.

Грек Мануйло Костянтинів, який наприкінці лютого 1654 р. прибув до Москви, розповідав: «Которыми де черкасскими городами они ехали, и они де во всех городех и местех слышали, что везде православные христиане благодарят Бога о том, что пожаловал государь, изволил их принять под свою государскую высокую руку. И радуютца де все от мала до велика великою радостью...». Маємо також свідчення Самовидця, що «по усей Україні увесь народ з охотою тое учинил... и немалая радость межи народом стала».

Після завершення церемонії переговори тривали ще кілька днів, а потім В.Бутурлін із посольством вирушив до різних полків для прийняття присяги від населення. Упродовж січня-лютого 1654 року понад 127 тисяч осіб, включно з 64 тисячами козаків, присягнули царю на території 17 полків. Однак далеко не всі підтримали рішення, ухвалені в Переяславі. Проти виступили митрополит Сильвестр Косів - глава вищої православної ієрархії України, а також впливові полковники Іван Богун і Іван Сірко.

Начало формы

Конец формы

Б. Хмельницький намагався домовитися про збереження автономії козацької держави, зокрема в управлінні, праві на власну армію та виборах гетьмана. Це означало, що Україна мала зберігати значну частину своєї незалежності під владою московського царя. Тож через переяславську раду гетьман вирішував обидва завдання. Однак, важливим є те, що московські послы відмовилися присягати українській стороні у взаємній вірності, що породило певну недовіру серед української старшини.

У той час, коли козацьке посольство перебувало в Москві, Богдан Хмельницький написав ще одного листа до Олексія Михайловича з проханням підтвердити права і привілеї українського народу, швидше відпустити його представників. Гетьманський посланець Філон Горкуша, котрий виїздив до столиці Російської держави, мав також лист до козацьких послів Самійла Зарудного і Павла Тетері з наказом добиватися від російського уряду підтвердження прав Війська Запорозького, викладених у 23 пунктах.

А саме:

1. «... Потвердити права й вольности наши войсковые, как из веков бывало в Войске Запорожском, что своими правами суживались, и

вольности свои имели в добрах и в судах...».

2. «Войско Запорожское в числе 60 000 чтоб всегда полно было».

3. Зберегти права православної шляхти.

4. Міське самоуправління «чтоб из наших людей обирай ы...».

На булаву гетьманську віддати староство Чигиринське.

6. Надати право обрання гетьмана з наступним затвердженням його царем.

7. Зберегти давні права козацтва.

8. Генеральному писареві щоб «было 1000 золотых для подписков, также и мельница для прожитку потому, что великие расходы имеет».

9. «На всякого полковника чтоб мельница была б...»

10. «... На судьи войсковые по 300 золотых да по мельнице, а на писаря судейского по 100 золотых».

11. «Также ясаулом войсковым и полковым... иметь по мельнице».

12. «На поделку снаряду войкового и на пушкарей... також на обозного 400 золотых».

13. Не порушувати предковичні права духовні та світські.

14. Щоб за прийом чужоземних послів «гетьману и Войску Запорожскому... во гнев не било».

15. Аби доходи на Україні збирали місцеві урядники.

16. Воєводи царські не можуть місцевих звичаїв і за конів ламати.

17. Окремо видати грамоти на права козацькі та шляхетські.

18. Про митрополита мають послити усно говорити.

19. Цар має послати своє військо, не гаючись, до Смоленська, аби випередити шляхту.

20. На кордоні з Польщею «3000 поставить или как его царское

величество изволит».

21. За звичаєм виплачувати гроші полковникам, осавулам і сотникам.

22. Аби донські козаки були готові допомогти в боротьбі з татарами.

23. У Кодаку, прикордонній фортеці, має завжди бути 400 чоловік. «Також и на тех, которые за порогами Коша берегут, чтоб его царское величество милость свою изволил показать»

Після Переяславської ради почалися переговори між козацькою старшиною та представниками Московського царства щодо узгодження умов союзу. Статті, підписані в Москві в березні 1654 р., формально закріпили ці угоди. Олексій Михайлович мав підтвердити права і вольності Запорозького війська, що існували століттями, а також вольності шляхти, міщанства та духовенства. Московський уряд визначив військово- адміністративний устрій Гетьманщини, визнавав права та привелеї шляхти та козацької старшини, кількість реєстрового війська визначалася в шістдесят тисяч козаків.

Український уряд прагнув проводити самостійну зовнішню політику, а російський намагався взяти її під свій контроль і навіть заборонити Чигирину зносити з Річчю Посполитою, Османською імперією та з Кримським ханством включно. Варто наголосити на різниці політичних менталітетів українського та російського урядів.

У квітні 1654 року Олексій Михайлович у листі до Богдана Хмельницького назвав Київ своєю вотчиною. Його повне титулування тепер включало Київське та Чернігівське князівства. Ми не знаємо, як Хмельницький ставився до цих проявів царського розуміння «вотчинного мислення», і не можемо точно визначити, що саме мав на увазі гетьман, коли говорив про Малорусь і Великорусь, адже навіть після Переяслава він інколи вживав ці терміни.

Питання про характер українсько-російських відносин після 1654 року

продовжує залишатися надзвичайно важливим у контексті не лише політичної, але й культурної, соціальної та юридичної історії обох народів. Переяславська угода 1654 року, що стала результатом прагнень Богдана Хмельницького забезпечити захист від польської загрози, з одного боку, і політичних амбіцій Московії з іншого, мала величезні наслідки для подальшого розвитку історії України в складі Російської імперії. Замість того щоб розглядатися як рівноправна угода між двома державами, угода часто інтерпретується як акт підкорення, що в свою чергу відкриває нові дискусії щодо самого характеру «приєднання» України до Московії.

В історіографії ця подія досліджується з різних перспектив, зокрема з точки зору московських істориків, які традиційно трактували Переяславську угоду через призму імперської політики. Для них ця угода була лише формальним актом укладання договору, який не передбачав рівноправності сторін. Всі «привілеї», які були надані козацтву, сприймалися як милість, а не як юридичні гарантії. Це означало, що в кінцевому підсумку влада московського царя не була обмежена ніякими угодами або договореностями з Україною, і всі права, надані козакам, могли бути легко скасовані за бажанням царя. Такий підхід відображає погляд Московії, яка не прагнула визнати Україну як рівноправного партнера, а скоріше як підвладну територію.

У той час як російські історики надають таку інтерпретацію, українська сторона розглядала Переяславську угоду через іншу призму. Козаки вважали що ця угода мала на меті забезпечити спільну безпеку від зовнішніх ворогів і водночас залишити внутрішню автономію, зокрема збереження прав на самоврядування. Українці сподівалися, що Московія визнає їхній суверенітет у межах величезної імперії, а також дозволить козакам зберегти свою військову і адміністративну незалежність. Вони не розглядали угоду як повне підпорядкування, а, швидше, як тимчасове

співробітництво, яке мало забезпечити певну свободу в управлінні територією. Однак, як показав подальший розвиток подій, ці сподівання були швидко розчаровані: Московія не визнавала права України на автономію в повному обсязі, а всі спроби козацької еліти зберегти незалежність наштовхувалися на жорсткий опір з боку московських властей.

У контексті юридичних аспектів, важливо зазначити, що для Московії питання «приєднання» нових територій не було новим чи винятковим. Російське царство вже мало досвід інтеграції нових земель, зокрема в Сибіру та інших частинах імперії. Однак для України це «приєднання» стало ключовим моментом в її історії, що започаткувало тривалий процес політичної асиміляції. Спочатку, коли укладалася угода, українці сприймали її як тимчасове союзництво, яке мало бути вигідним для обох сторін, однак фактично це стало початком поступового підпорядкування України Московії. Вже в перші роки після Переяславської угоди царська влада почала поступово впроваджувати контроль над українським управлінням, що поступово обмежувало автономію козаків.

Важливим аспектом є і культурне освідчення, яке також стало однією з основних характеристик відносин між Україною та Росією після 1654 року. Поступова інтеграція України в культурний та релігійний простір Московії позначалася на зміцненні православ'я як єдиної офіційної релігії в обох державах, а також на запровадженні російської адміністративної системи, що поступово витісняло українські традиції та інститути.

Козацька еліта все більше втрачала свою політичну самостійність, і навіть попри те, що в деяких випадках залишалася на чолі місцевих органів влади, її функції були значно обмежені.

Розбіжності в трактуванні Переяславської угоди і сьогодні продовжують залишатися в центрі наукових дискусій. Зокрема, дослідники вказують на важливість цієї угоди не лише для встановлення політичного

контролю над Україною, а й для подальших культурних і соціальних змін. Власне, цей період в історії України став основою для довготривалого процесу культурної асиміляції, яка виявилася в обмеженні права на автономію, у політичних репресіях і культурному русифікаційному тиску, що визначало українсько-російські відносини протягом кількох століть. Таким чином, 1654 рік став важливим роком у становленні відносин між Україною та Московською державою. Козаки вважали Переяславську угоду контрактом, що має пов'язувати взаємними обов'язками. Однак цар сприймав козаків як нових підданих, щодо яких він не матиме жодних зобов'язань, після того як надасть їм привілеї.

Хоча союз із Москвою спочатку мав на меті збереження незалежності та автономії козацької держави, з часом він привів до поступового обмеження української самостійності й посилення впливу Москви. Проте, як видно зі змісту угоди, не йшлося про інтеграцію України до складу Московської держави, а українська держава зберігала повну самостійність у внутрішніх справах та право на ведення зовнішньої політики.

Дослідники й досі не дійшли згоди щодо точного юридичного змісту цієї угоди. Однак безсумнівно, що вона була договором між двома державами, за яким Московське царство брало Україну під свою протекцію. Укладений, у 1654 році договір, як казали українські історики В.Смолій та В.Степанков, не був для України ні ганьбою, ні трагедією, і проіснував близько 4,5 років.

М.Грушевський пише, що Переяславська угода України з Московським царством- це помилка Богдана Хмельницького, а не славний, століттями апофеоз віковичних прагень українського народу під владу царя православного. Російська історична пропаганда вкладали в голови.

Початок нової війни з Річчю Посполитою, що розпочалась наприкінці

1650-х років, не лише змінював політичну ситуацію, але й суттєво впливав на концепцію взаємин між Московією та Україною.

Московський цар Алексій Михайлович, після прийняття формули «Великої і Малої Русі», почав активно претендувати на території, що знаходилися під контролем Речі Посполитої, зокрема на Малу Русь, яку традиційно пов'язували з польським впливом. Цей крок був безпосередньо пов'язаний з ширшим контекстом боротьби за національну ідентичність, де поняття «Мала Русь» стає предметом політичних маневрів та боротьби між Московією і Польщею.

Московські посланці, які висловили свою претензію на Малу Русь у 1634 році, були відображенням поглядів, що підкреслювали відокремленість цієї землі від «всієї Русі», тобто від Московії. Проте після 1653 року, коли Московія вступила в об'єднання з Богданом Хмельницьким, ця ситуація змінилась. Тепер, зі зміною титулів царя, що включали Київське і Чернігівське князівства, Москва не лише заявляла про свої претензії на українські землі, але й намагалася окреслити свою владу через термінологію, що вказувала на майбутнє об'єднання цих територій.

У канцелярії царя, звертаючись до воєвод у грудні 1653 року, Київ вже сприймався як частина «вотчини» царя. Такий підхід був важливою частиною московської ідеології, в якій значення територій в Україні перепліталось з концепцією «вотчинного мислення», що було характерне для Московії. Ця концепція базувалася на хибному уявленні про те, що території, які раніше перебували під владою Київської Русі, повинні знову повернутися під контроль московського правителя як законного спадкоємця давньої Русі. Таким чином, Москва обґрунтовувала свої територіальні претензії не тільки політичними, але й історико-культурними аргументами, підкреслюючи православну єдність.

Однак, незважаючи на те, що царська канцелярія активно використовувала ці терміни, важко оцінити, чи була ця концепція прийнята або поділялася на практиці на території самої України, зокрема серед козацької старшини та широких верств населення. Козацтво, зокрема, зберігало власне бачення автономії та самоуправління, що суперечило московським уявленням про «вотчину». Для багатьох козаків політична реальність була значно складнішою, аніж просто підпорядкування Москві: вони прагнули зберегти свої права, вольності та статус в рамках нового політичного союзу.

Щодо Богдана Хмельницького, його ставлення до цих московських титулів і претензій залишається предметом дискусій серед істориків. Хоча гетьман у своїх листах неодноразово згадував про Малорусь і Великорусь, важко сказати, чи сприймав він їх як політичні категорії, або ж це було просто частиною дипломатичної риторики, що мала на меті зберегти відносини з Московією. Дипломатичний стиль

Б.Хмельницького часто містив гнучкі формулювання, які могли змінюватися залежно від контексту, політичних умов та адресата. Його головною метою було збереження автономного статусу Війська Запорозького, що вимагало балансування між різними політичними силами – Москвою, Варшавою, Стамбулом та Кримським ханством.

З того, як Б.Хмельницький продовжував вживати ці терміни навіть після Переяславської ради, можна зробити висновок, що він, ймовірно, розглядав їх з більш прагматичної точки зору, не намагаючись втягнутися в складну ідеологічну боротьбу за визначення національної ідентичності. Його політична риторика залишалася відкритою для інтерпретацій, що дозволяло маневрувати у складних міжнародних відносинах та підтримувати бажані формати союзництва.

У листі до самого Богдана Хмельницького в квітні 1654 року Олексій Михайлович назвав Київ своєю вотчиною. Відтоді його повний титул

містив згадки про Київське й Чернігівське князівства. Це було свідченням того, що Москва надавала великого значення офіційному закріпленню своїх претензій на українські землі. Такі титули не просто формально включали українські території до складу Московського царства, а й демонстрували ідеологічне осмислення їх як частини єдиного державного організму, що, на думку Москви, був історично обґрунтованим і законним.

Нам невідомо, як Богдан Хмельницький реагував на такі прояви царевого патримоніального мислення. Так само немає впевненості в тому, яке значення гетьман вкладав у терміни «Малая Русия» і «Великая Русия», бо навіть після Переяславської угоди він у листах до царя називав свою вітчизну Русь, або «Росия». Це може свідчити про те, що для нього ці терміни мали переважно культурно-історичний характер, а не чітку політичну конотацію. Варто також враховувати, що українське поняття «Русь» у XVII столітті мало багатозначний характер і використовувалося в різних контекстах, що ускладнює сучасне розуміння політичних намірів Б.Хмельницького.

Ще одна важкість полягає в тому, що більшість листів Б.Хмельницького до Москви збереглися не в оригіналі, а в московських перекладах «з белоруского письма». У цих перекладах вражає відсутність згадок про «руський народ», права якого Б.Хмельницький ревно захищав у польськомовних листах до короля. Це може свідчити про цілеспрямоване редагування документів у московських архівах, що відповідало ідеологічним цілям російської влади. Тодішні руські автори, як нам відомо, вільно користувалися терміном «народ», який мав однакове значення в руській і польській мовах, що ще раз підтверджує важливість питання політичної та культурної самоідентифікації українців у цей період.

Розділ III «Бойові дії у Білорусі та Польщі й дипломатичні відносини (1654–1656 рр.)»

Участь великих держав у регіоні під час військових дій 1654–1656 рр. значно вплинула на динаміку конфлікту. Московія вступила у війну на боці Гетьманщини, підтримавши українську боротьбу за незалежність під проводом Б. Хмельницького. Цей союз був вирішальним, оскільки українські сили надавали важливу військову підтримку та місцеві знання, що підвищувало ефективність військових кампаній проти Польщі.

Крім того, конфлікт залучив різних регіональних гравців, які або підтримували, або виступали проти домінуючих сил. Об'єднані зусилля Московії та України були спрямовані на дестабілізацію польського контролю та повернення територій, які мали історичне значення для обох народів. Участь цих великих держав підкреслили складність військової ситуації для всіх сторін.

Військові дії в Білорусі та Польщі між 1654 - 1656 роками характеризуються кількома ключовими битвами та військовими стратегіями, які визначили конфлікт між Московією та Річчю Посполитою. Війна була розпочата після Переяславської угоди, яка встановила українсько-російський союз і докорінно змінила політичну мапу Східної і Центральної Європи. Центральне місце у військових діях

займало керівництво російськими військами воєвод, які організовували значні кампанії проти польських фортець. Серед відомих битв цього періоду є битва під Охматовим у січні 1655 р. та подальша облога Львова, яка підкреслила критичні моменти конфлікту.

Геополітичний контекст 1655-1656 рр. характеризувався значними потрясіннями, що призвело до зміни альянсів у Східній Європі.

Гетьманщина об'єдналася в союз зі Швецією та Трансильванією. У цей період Річ Посполита зіткнулася з внутрішніми викликами та зовнішніми загрозами, що створило вакуум влади, яким намагалися скористатися різні держави. Україна під проводом Б. Хмельницького намагалася відстояти свою незалежність та протистояти домінуванню Польщі.

Конфлікти, що тривали в регіоні, не лише вплинули на дипломатичні відносини, а й сприяли появі нових військових союзів. Союз, укладений між Україною, Швецією та Трансильванією, був стратегічною відповіддю на послаблення позицій Речі Посполитої.

Важливим договором у військовому союзі між Україною, Швецією, Трансильванією, Бранденбургом є Рандотський, укладений у 1656 році. Цей договір мав ключове значення для координації військових дій проти Речі Посполитої та Кримського ханства. Крім того, українсько-трансильванський договір, підписаний у вересні 1656 р., ще більше формалізував співпрацю між українськими козаками та Трансильванією, демонструючи взаємну відданість одній меті проти спільних ворогів.

Уже через кілька місяців після Переяславської ради розпочалася московсько-польська війна. Московське царство прагнуло скористатися послабленням Польщі, яка була ослаблена як війною з козаками, так і внутрішніми конфліктами. Цар задумав зробити головним театром війни Білорусь, а не Україну. До кінця травня 1654 року московське військо, очолюване особисто царем Олексієм Михайловичем вирушило на Смоленськ, а воєвода Олексій Трубецькой на Мстислав. Як слушно

зауважив український історик М. Грушевський, участь українських військ у бойових діях на території Білорусі мала не лише військово-стратегічне значення, а й очевидну політичну мету. Цар Олексій Михайлович та його оточення розраховували, що присутність українських козаків у складі царських військ сприятиме посиленню промосковських настроїв серед місцевого православного населення. Це, своєю чергою, мало полегшити завдання відвоювання цих земель у поляків і литовців.

До цієї війни було залучено і українське військо. Гетьман України Б.Хмельницький відрядив на Південно - Східну Білорусь військо близько 18 тисяч козаків під командуванням Івана Золотаренка, де козаки брали участь у взятті кількох білоруських міст, зокрема Смоленська, Могильова та Орші.

З самого початку ніжинський полковник І.Золотаренко впевнено представляв українські інтереси на білоруській землі, спираючись на свою військову силу та значний авторитет у Війську Запорозькому. Головнокомандувач намагався уникати конфронтації у відносинах з царем і його губернатором, щедро висловлював свою лояльність і хвалу Олексію Михайловичу. Але в той же час він твердо і послідовно відстоював інтереси України. Так, наприклад, 7 серпня 1654 р. царські вояки вже неодноразово отримували наказ залишити частину війська під Гомелем, а з рештою козаків взяти Оршу, Чичерськ, згодом Новий Бихів, закріпивши таким чином за Українською державою стратегічно важливі Посожжя та Верхню Наддніпрянщину.

Поляки залишили без бою українським козакам білоруське місто Старий Бихів. Попри постійний тиск з боку царської адміністрації, наказний гетьман протягом тижня наполегливо продовжував штурмувати Гомельську фортецю, а 13 серпня, він її захопив. Однак навіть після цієї перемоги І. Золотаренко не поспішав виконувати царський наказ, обмежившись відправленням на допомогу тисячного

корпусу під командуванням свого брата, ніжинського наказного полковника В.Золотаренка.

Успішні військові дії зміцнили московсько-український союз і сприяли просуванню військ у західному напрямку, до Литви. Крім військового хисту та організаційних здібностей, полковник і наказний гетьман І. Золотаренко проявив себе як талановитий політик, державний діяч і дипломат. Досягнуті військові успіхи він прагнув зміцнити масштабними політичними ініціативами, спрямованими на закріплення стратегічно важливого регіону за Українською державою.

Наступ союзників розвивався блискавично, оскільки проти них не було ворожих збройних сил. Б.Хмельницький намагався підвести під свою булаву Південно - Східну Білорусь. Тому корпус Івана Золотаренка зосередився на цих землях. Українські козаки швидко захопили міста Жлобин, Рогачів, але Гомель довелося взяти в облогу на два місяці через сильну польську залогу. Ніжинський полковник І.Золотаренко всіляко уникав участі в облозі Смоленська, переконуючи царя, що більше користі принесе захоплення Гомеля, Могилева та інших південнобілоруських міст.

Він прагнув узяти під свій контроль якомога більшу територію та розмістити там козацькі залоги. Щоб закріпити цей регіон за Українською державою, козацька старшина на чолі із І.Золотаренком зверталася до царя з проханням наділити їх білоруськими селами, а гетьмана Б. Хмельницького містом Старий Бихів. Український історик Віктор Горобець говорить, що стихійні процеси покозачення місцевого населення, його симпатії до козацького устрою Іван Золотаренко прагнув використати не лише з метою поповнення своїх поріділих у боях підрозділів, а й становлення на терені Білорусі притаманного Українській державі політико-адміністративного устрою, козацького присуду, елементів соціальних відносин. Під час облоги Старого Бихова 7 жовтня

1655 року І.Золотаренко зазнав смертельного поранення, а у грудні помер. Гетьман призначає на його місце українського шляхтича, полковника Івана Нечая.

Адже політична програма українського керівництва, як уже зазначалося, передбачала становлення Української гетьманської держави як спадкоємниці княжої Київської Русі, в тому числі володільниці земель, розташованих на північ від Прип'яті, населених православним руським населенням. Виходячи з цього, уряд Б.Хмельницького радо приймає під своє покровительство білоруську шляхту, сприяє становленню на південно-східних білоруських землях козацтва.

Український історик М.Всегоренко у своїй праці « Богдан Хмельницький. Історія його війн і політики» пише, що між Гетьманщиною і Московією інколи доходило до непорозумінь серед українських і московських вояків.

Російська історикиня Тетяна Таїрова -Яковлева пише що московське і українське військо по-різному дивилося на ситуацію. Московський цар вважав Білорусь своєю територією, а гетьман Б. Хмельницький вважав, ці землі адміністративною територією Гетьманщини. Конфлікт доходив до такого рівня напруженості, що російський уряд дозволяв польським шляхтичам повертатися у свої маєтки і за перехід селян в козаки їх карати , що страшенно обурювало українців.

Після смерті І.Золотаренка, в січні 1656 року, гетьман Б. Хмельницький скликав у Чигирині старшинську раду для обговорення зовнішньополітичної ситуації після Віленських домовленостей між Росією та Польщею. Хоча подробиці дискусій залишаються невідомими, важливість білоруського питання підтверджується універсалом від 29 січня 1656 року, яким Б.Хмельницький призначив Івана Нечая білоруським полковником з повноваженнями діяти в Могильові, Чаусах,

Гомелі та прилеглих

місцевостях.

Іван

Нечай після призначення, припинив виведення українських залог з

Могильовського повіту, яке розпочалося після смерті І.Золотаренка, і

змусив царські війська покинути підконтрольні йому території.

Московські воєводи скаржилися, що І.Нечай організував напади на

шляхетські маєтки та царські війська, заохочував місцеве населення до

покозачення і розміщував свої залоги в регіоні, ігноруючи накази

царських представників.

Така діяльність викликала роздратування у московського керівництва

про нібито «панування» І.Нечая в Білій Русі, що сприйняли як виклик

царській владі. У відповідь на московські скарги Б. Хмельницький

запропонував створити спільну українсько-російську комісію для

розслідування звинувачень, але категорично відмовився виводити

українські війська, посилаючись на загрозу війни з Річчю Посполитою.

Проте під тиском Московського царства українські війська згодом були

змушені залишити Білорусь.

Першим зрадженем Москвою був Богдан Хмельницький, він

розчарувався в союзі з Москвою і хотів виправити свою помилку

союзами з Туреччиною, а особливо з Швецією і Трансильванією. Саме

Б.Хмельницький розробив і залишив у спадщину шведський вектор

політики Українського Гетьманату.

Внаслідок перемоги в Тридцятирічній війні Швеція перетворилася в

потужну європейську державу, яка панувала на Балтійському морі.

Однак з початком війни Б.Хмельницькому не вдалося встановити з нею

контакти. В той же час збирали відомості про Україну. Наприклад, посол

І.Маєр проїхав з Криму до Швеції через Україну.

Відносини між шведським урядом і Б. Хмельницьким відбувалися за

посередництва Єжи Радзейовського, віце-прем'єра королівського двору, який обіймав також важливу посаду при шведському троні. Взаємини гетьмана Б.Хмельницького зі Швецією розпочалися ще у 1652 році, за правління королеви Христини.

Зрозуміло, що в разі вторгнення шведів до Речі Посполитої український гетьман міг стати важливим союзником для Карла X Густава, однак існували й інші причини, чому шведський король намагався підтримувати гарні відносини з Українським Гетьманатом. Відомо, що у 1655 році польський король Ян Казимир прагнув використати українських козаків у боротьбі проти Швеції, що ставило Карла X Густава в складну ситуацію.

Український історик Ярослав Федорук у своїй праці «Віленський договір 1656 року» зазначає, що в грудні 1654 року канцлер Швеції Ерік Оксеншерна висловлював побоювання, що козаки можуть бути використані польським королем для спустошення Ліфляндії, що була частиною Шведської імперії.

Шведи розуміли, що підтримка Польщі у використанні українських козаків може призвести до загрози на сході, особливо у контексті відносин із Ліфляндією, яка знаходилась під шведським контролем. Ці побоювання не були безпідставними, адже козаки, будучи численним і мобільним військовим формуванням, мали значний потенціал для військових операцій, зокрема для спустошення територій, як це було в Ліфляндії.

Іншу подібну інформацію про українських козаків можна знайти в записках шведського резидента в Лондоні Крістера Бунде. Він також згадував, що польський король планував використати козацькі війська для нападів на шведські землі, що додатково підтверджує тривогу шведів. Крім того, Патрік Гордон у своїх записках також згадував, що Польща намагалась залучити Україну до нападів на шведську Лівонію,

що було стратегічним кроком з боку польської корони для ослаблення Швеції, зокрема в регіоні Балтійського моря.

Таким чином, підтримка Карлом X Густавом гарних відносин з Українським Гетьманатом була зумовлена не тільки можливістю використання козацьких сил як потенційного союзника, але й необхідністю уникнути їхнього використання проти Швеції, оскільки це могло б загрожувати стабільності Шведської імперії та її позиціям у Ліфляндії.

Літописець Самовидець пише: «І почали шведи з нашими козаками дружити, бо бачать вони, що з Москвою важко, а з шведами можна мати величезну вигоду», а літописець Григорій Грабянка пише, що Швеція у своїй політиці щодо України дотримувалась союзу з українськими козаками, що було важливим для протистояння московським амбіціям.

Ще в лютому 1654 року шведський агент Вісконі інформував австрійського імператора про активні стосунки України зі шведським урядом. У червні 1654 року до Чигириня прибув шведський посол Д.Калугер, який стверджував про прихильність шведської королеви до антипольського руху українського гетьмана. Для Швеції ситуація в Україні теж була стратегічно важлива, тому як Річ Посполита була традиційним суперником Швеції в Балтійському регіоні. Швеція хотіла через підтримку українських антипольських рухів послабити Польщу, що відкрило б їй можливості для територіального розширення та зміцнення впливу. Після укладення Переяславської угоди в липні 1654 р. українська старшина відправила делегацію до шведської королеви. Делегацію очолив досвідчений дипломат, монах з Афону - отець Данило.

З приходом на престол шведського короля Карла X Густава, відомого

своєю войовничістю, контакти гетьмана Б. Хмельницького зі Швецією стали активнішими, особливо на тлі ускладнення відносин із Москвою.

Український історик Я. Федорук акцентує увагу на тому, що розробляючи основи своєї політики наприкінці 1654- початку 1655 рр., Ян Казимир не міг вийти за межі нагальних потреб у війні і глибше оцінювати небезпеки які чекали його від Карла X Густава. Ян Казимир розраховував що в разі успішної війни над Гетьманщиною його політичні позиції були б міцнішими ніж раніше. Навесні 1655 року перебуваючи у взаєминах зі Шведським королівством Ян Казимир ще зволікав з відправленням до Стокгольма посла з надзвичайними повноваженнями і взагалі зводив перемовини з Карлом Густавом до формальностей.

А 5 січня 1655 року той самий канцлер Ерік Оксеншерна писав до генерал-губернаторства шведської Лівонії що з'явилися надії на порозуміння з Б.Хмельницьким.

Розробляючи основи своєї політики наприкінці 1654 – на початку 1655 року, Ян Казимир був змушений зосередитись на нагальних потребах війни, не маючи можливості глибше оцінювати небезпеки, які очікували його з боку шведського короля Карла X Густава. У цей період, хоч Ян Казимир і намагався зміцнити свої позиції в Польщі, він залишав мало місця для стратегічного мислення щодо зовнішньої політики, зокрема стосовно Швеції. І хоча він розраховував, що успішна війна з Богданом Хмельницьким дозволить йому зміцнити свою владу, досягти стабільності та авторитету в країні, він не враховував усіх можливих наслідків на міжнародній арені.

Навесні 1655 року в його взаєминах із Шведським королівством ще не було чіткої стратегії. Ян Казимир зволікав з відправленням до Стокгольма посла з надзвичайними повноваженнями, що показувало його байдужість до швидкого вирішення цього питання. Він зводив

перемовини з Карлом X Густавом до формальностей, обмежуючись лише поверхневими контактами, що могли б гарантувати лише тимчасовий спокій у відносинах між двома державами, але не сприяли стабільному розвитку співпраці. Це свідчило про недостатню оцінку реальних загроз, які виходили від Швеції, зокрема, в разі ескалації конфлікту на Балтиці.

А вже 5 січня 1655 року канцлер Швеції Ерік Оксеншерна, повідомляючи до генерал-губернаторства шведської Лівонії, висловив надію на можливість порозуміння з Богданом Хмельницьким. Це вказувало на те, що шведи почали серйозніше розглядати питання укладення союзів із козацьким гетьманом, оскільки це могло стати для них важливим стратегічним кроком. Шведи бачили в Б. Хмельницькому потенційного союзника, що могло дати їм додаткові можливості у боротьбі з Річчю Посполитою та її союзниками. Водночас, для Яна Казимира, це означало нову небезпеку на його східному фронті, яку він, ймовірно, недооцінював, відволікаючись на нагальні проблеми з Б.Хмельницьким.

Готуючись до війни, хоча ще не визначившись із конкретним супротивником, Карл X Густав 19 січня 1655 року написав листа до українського гетьмана Б.Хмельницького запевнивши його у своїй доброзичливості та висловив надію на встановлення постійних і стабільних відносин у майбутньому. Союз Б.Хмельницького з шведським королем Карлом X Густавом був укладений для досягнення повної незалежності Української держави.

Окрім листа до гетьмана, Карл X Густав направив окреме послання до генерального писаря І. Виговського, подякувавши йому за зусилля у налагодженні дружніх зв'язків між Козацькою Україною і Швецією. Зміна політичного клімату в Центральній та Східній Європі в цей період була вигідною для українського уряду, і відкривала перспективу отримання ще одного союзника у боротьбі проти Речі Посполитої.

Наскільки серйозними були сподівання Б.Хмельницького щодо міжнародних подій, що розгорталися у регіоні, особливо в контексті можливого союзу зі шведами, можна побачити з його листування з царем, де він висловлював впевненість у позитивному для України розвитку ситуації.

8 липня 1655 року розпочалося вторгнення шведських військ на територію Померанії, яка була на той час частиною польських володінь. Для Української козацької держави це теж мало велике значення, оскільки це зміцнювало військові та дипломатичні зв'язки в контексті боротьби з польським панством.

У серпні 1655 року, перебуваючи поблизу Кам'янця, гетьман отримав лист від шведського посла Юрія Торквата стосовно налогодження контактів з королем Карлом X Густавом і направив лист-відповідь, у якому висловлював радість із приводу обіцянок шведського монарха щодо "довір'я, захисту і дружби". Формулювання "довір'я і захист" вказує на прагнення Б.Хмельницького визнати протекцію Карла X Густава. Водночас ідея "дружби" свідчила про бажання укласти двосторонній договір, зберігаючи певну автономію.

Водночас можна припустити, що за інших зовнішньополітичних обставин вимоги шведської сторони навряд чи змусили б Б.Хмельницького поступитися головною метою української політики того періоду - об'єднання всіх українських земель під владою Чигирини.

Проте сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників створила нову політичну ситуацію, у якій попередні плани українського уряду втратили актуальність. Ці обставини вимагали термінового коригування зовнішньополітичного курсу. Стало зрозуміло, що боротьба за західноукраїнські землі за таких умов більше не була доцільною.

На думку цих авторів, саме вплив шведського і московського чинників став визначальним для переосмислення пріоритетів української зовнішньої політики в цей період. Зміна ситуації на міжнародній арені змушувала Україну коригувати свої амбіції та адаптуватися до нових викликів.

Однак, коли у жовтні 1655 року під Львовом почалися безпосередні переговори зі шведами, характер звернень Б. Хмельницького дещо змінився. У зверненні до львівських міщан гетьман заявив: "Його Милість шведський король нехай приймає те, що йому дав Господь Бог в його розпорядження, а що нам Господь Бог поміг визволити Україну свою руську, на цьому я стою".

Український історик Д. Журавльов пише у своїй книзі «Україна та Росія: Як брати горщики побили» що взагалі 1655 рік ми можемо назвати роком «колосальних надій, що не справдилися», навіть у більшій мірі, ніж попередній, 1654р. Адже це був рік знаменитого козацько-російсько-шведського «Потопу», у якому зрештою так і не потонув, здавалося б, такий хиткий човник Речі Посполитої. «Потопу», в організації котрого одну з головних ролей відіграла українська дипломатія, а в поразці - дипломатія російська. На початку 1656 р., на хвилі успіху, багато московських політиків вважали, що з військовою могутністю Речі Посполитої покінчено і для повернення перемоги необхідно звернутися до «балтійського питання».

Після відмови Швеції в допомозі Україні в об'єднанні всіх українських земель гетьман Б. Хмельницький розпочав тривалу дипломатичну гру, намагаючись виграти час і розібратися у політичній ситуації, що склалася.

Одним із проявів цього стала ініціатива скликання українсько-польської комісії, процес роботи якої затягнувся на перші п'ять місяців 1656 року. У взаєминах із королем Річі Посполитої Яном II Казимиром гетьман Б. Хмельницький прагнув

використовувати ці контакти як інструмент тиску на Карла X Густава. Наприкінці 1655 - на початку 1656 рр. під впливом інформації від кримського хана по Європі поширилися чутки, що козаки разом із татарами можуть виступити проти шведів.

У червні 1656 року Б.Хмельницький здійснив ще один спритний дипломатичний крок, звернувшись до царя Олексія Михайловича зі скаргою на Карла X Густава, звинувачуючи його у спробах захоплення територій, що належали до "рубежів князівства Російського по Віслу ріку". Цим Б. Хмельницький прагнув переконати царя, що дії шведського короля суперечать інтересам Московії. Гетьман навіть висловив готовність воювати проти Швеції, якщо Карл X Густав стане "противитися Царській Величності".

У липні 1656 року позиція Б.Хмельницького стає відомою шведському королю. Очевидно, це було ініційоване самим гетьманом, який використовував витік інформації як додатковий інструмент тиску на шведську сторону. Ця дипломатична стратегія свідчила про складність маневрів, до яких вдавався Б. Хмельницький, прагнучи утримати баланс між союзниками і протекторами, а також забезпечити територіальні інтереси України. Шведський король Карл X Густав обіцяв допомогу у війні проти Польщі за умови, що «руські» землі Речі Посполитої будуть передані Україні, а шведські війська не переходитимуть через Віслу, не порушуючи умов московсько- української угоди.

У жовтні 1656 року до Варшави, захопленої шведськими військами, прибув український посол Данило Грек. Шлях Данила Грека пролягав також через Москву, куди він прибув приблизно 20 (30) березня 1655 р.

На основі документів з посольства Василя Клим'ятенка М. Грушевський вважав, що цар дав гетьманові негативну відповідь на його лист від 2 (12) квітня 1655 р. і заборонив проїзд Данила в Україну.

В архівній справі про відпуск о. Данила в Україну сказано, що 22 березня (1 квітня) 1655 р. йому було призначено «кормъ и питье» в дорогу від Москви до Путивля на десять днів згідно з тим самим розписом, що й під час перебування в столиці. До того ж у відпускній грамоті царевича Олексія Олексійовича з Москви від 25 березня (4 квітня) для архімандрита афінського Преображенського монастиря Данила до путивльського воєводи Микити Зузіна та дяка Микити Наумова говорилося: Себто в Посольському приказі передбачали, що о. Данило повертатиметься з Чигирин до шведського короля тією самою дорогою. Він отримав доручення від Б. Хмельницького вести переговори про прийняття України під протекторат Шведського королівства. У дипломатичних інструкціях зазначалося, що козацька Україна готова визнавати зверхність шведської корони й служити їй. Особливо примітним був проект угоди, підготовлений Є. Радзєйовським після обговорень із Данилом Греком.

Цей документ передбачав такі ключові положення:

1. Розміщення козацьких підрозділів на зимівлю в Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах.
2. Організацію виборів козацького керівника.
3. Збереження автономії та самоврядування Війська Запорозького під керівництвом нашого гетьмана.
4. Спільна боротьба за відновлення стабільності на українських землях і забезпечення прав українського народу.
5. Зобов'язання не втручатися у внутрішні справи Української козацької держави, зокрема в питанні вибору гетьмана та

управління козацькими землями.

Однак дослідники вказують, що угода мала більше рис внутрішнього регламенту, ніж повноцінного міжнародного договору. Єдиною відмінністю від попередніх домовленостей, таких як Зборівська та Білоцерківська угоди, було положення про обов'язкові консультації короля Швеції з українською стороною у питаннях, що стосуються відносин із Москвою, Османською імперією, Валахією та Трансильванією. Втім, уже в день прибуття Данила Грека до Варшави Є.Радзейовський повідомив Б.Хмельницького, що Карл X Густав більше не потребує козацької допомоги, і запропонував гетьману повернути війська до України.

Проте, успішно дійшовши до Чигирин, о. Данило у кінці травня 1655 року знову попрямував до Швеції через Москву. Цього разу його супроводжував медведівський сотник Джиндра Буряї, але російський уряд категорично відмовив послу у виїзді до Швеції. Після 25 червня (5 липня) 1655 р. обидва послы прибули до Могильова і зустрілися там з Ларіоном Лопухіним. Історики вперше пояснили таку позицію Олексія Михайловича тим, що відносини між Москвою та Швецією в той час були напруженими. Було зрозуміло, що Москва ні за яких обставин не бажала терпіти відносини між козацькою Україною та Швецією.

Король Швеції поставив перед українськими козаками складне завдання - змусити Б.Хмельницького порвати з Москвою. Проте український гетьман з самого початку недовіжливо ставився до нового шведського посольства. Представникам Карла X Густава не відразу були зрозумілі причини такого ставлення. Гетьманський уряд пішов на співпрацю зі шведами, тільки за умови розширення українського кордону до річки Вісла. Коли дипломатичний посланець Д. Ольберг пояснив генеральному писареві І. Виговському, що король пішов на значні територіальні поступки і більше не претендуватиме на землі, які

козаки вважають «своїми», тоді шведського офіцера і дипломата Ліліанкелена запросили до резиденції старшини.

Як пише українська історикиня Наталія Яковенко у своїй праці «Нариси середньовічної та ранньомодерної історії України», що на перемирний з'їзд, призначений у Вільні на серпень-жовтень 1656 р., гетьман Б.Хмельницький вислав власних представників, які мали домогтися, аби кордон між Річчю Посполитою й козацькою державою проходив «як за давніх князів руських».

Однак козацьких послів не було допущено до переговорів, бо їх навіть не повідомляли про зміст дебатів, трактуючи, за словами самих посланців, «яко псів коло церкви Божої». Мало того, за інформацією, що дійшла до козацьких дипломатів, умови договору нібито повертали Україну Речі Посполитій. Коли посланці доповіли гетьманові про те, що сталося, той, як описує очевидець, заволав, немов шалений, котрий втратив розум, і мовив: «Уже, діти, про те не печальтеся! Я знаю, що з тим робити: треба відступати від руки Царської Величності, а підемо туди, куди звелить Верховний Владика - не тільки під християнського государя, але хоч і під бусурмана».

У цей же час, у 1655–1656 роках, гетьман прагнув встановити мирні стосунки з Трансільванією. Як зауважив польський історик З.Вуйцек, Б.Хмельницький сприймав Швецію не лише як союзника, але й як противагу Росії та Польщі. Дипломатія гетьманату у цей період зосереджувалася на стосунках із Росією, Швецією, Туреччиною (включно з Кримським ханством), а також на зв'язках із Польщею та Трансільванією.

У дипломатичних інструкціях зазначалося, що козацька Україна визнає протекторат Шведського королівства і зобов'язується вірно служити королеві, фактично так само як у 1655-1656 рр. У жовтні 1656 р. для остаточного оформлення договору в Україну приїхали представники

князівства Трансильванії, яке звернулося з проханням до Б. Хмельницького присягти на вірність Юрію II Ракоці. Наприкінці січня спеціальний посланник Карла X Густава Т. Гарсон був присутній на переговорах, під час яких гетьман заявив про готовність підтримувати дружні відносини зі Швецією. У листі до короля Б. Хмельницький висловив необхідність укласти угоду. Вже 16 січня 1657 р. до столиці Гетьманщини - Чигирини прибув шведський посол Г. Велінг.

Почалися перемовини. Б. Хмельницький радив шведському королю бути непримиренним до Польщі і виразити їй недовіру. Шведський посол Г. Веллінг пообіцяв визнати незалежність України у межах тільки 3 воєводств, що викликало роздратування старшини і козаків. Натомість шведський король виставив власні претензії на Галичину, що і в старшини, і в гетьмана викликало гостре обурення. Але все ж таки шведський посол запропонував українському урядові «проект союзу». Переговори щодо формального союзу України і Швеції, що гарантував би незалежність України, не були доведені до кінця. Козацька старшина укладати його не стала.

За словами Г. Веллінга, Україна мала не вступати з королем Річі Посполитої в жодні перемовини, поки королівська влада не визнає за гетьманським урядом права на всі українські землі. На думку українського історика М. Грушевського, місія Г. Веллінга зазнала поразки в питанні приєднання до Швеції українських земель, де жили українці і панувала православна віра.

Нова хвиля інтересу шведських політиків до польсько-українського конфлікту була викликана повідомленнями про українсько-російський альянс та нові титули московського монарха, що підкреслювали посилення амбіцій Москви. Особливу увагу шведів привернули великі успіхи російсько-українських військ на території Великого князівства Литовського, які створювали загрозу для шведських володінь в

Інфлянтах. У Стокгольмі побоювалися, що Москва може дістатися Балтійського узбережжя, перетворившись на небезпечного конкурента у боротьбі за панування на морі.

У цей же період, у 1655–1656 роках, гетьман також активно працював над встановленням контактів із Трансильванією. Посольство від князівства прибуло до Чигирин і вимагало від Б.Хмельницького скласти присягу на вірність князю Юрію II Ракоці. У відповідь на це представники гетьмана заявили: «Ми не хочемо брати ярма на шию. Князь нас не завоював шаблею. Ми з доброї волі хочемо мати з ним союз»

На тлі українсько- шведсько- трансильванського зближення московсько- українські стосунки зазнають повного охолодження. 5 квітня 1656 року в Україну надсилається додаткова інструкція дякові Л.Лопухіну, а у наказі московського посла В.Кікіна міститься вимога «проведивать всякими мерами отношения Богдана». У 1656 році відносини між Україною та Москвою почали наближатися до розриву, але Б. Хмельницький не пішов на повну конфронтацію, оскільки продовжував розглядати, як і раніше, Москву як потенційного союзника у боротьбі проти Польщі.

У січні 1656 року за попередньою згодою з трансильванською та шведською сторонами. Б.Хмельницький спрямував в Галичину сильну армію під командуванням київського полковника Антона Ждановича. У квітні -травні 1656 року армія А.Ждановича заволоділа польським Люблінном і білоруським Берестям, а 9 червня 1656 року взяла Варшаву. У перші місяці 1656 р. Богдан Хмельницький почав довгу дипломатичну гру, намагаючись зволікати час і з'ясувати політичну ситуацію. Це виявилось, зокрема, у скликанні українсько-польської комісії – процес, що розтягнувся на перші п'ять місяців 1656 р. У таких взаєминах з Яном Казимиром Богдан Хмельницький намагався знайти засоби тиску на

Карла Густава.

На початку 1656 р. до Богдана Хмельницького, звичайно, доходили тривожні чутки про підготовку мирних переговорів між Яном Казимиром і Олексієм Михайловичем. Самі поляки та литовці не лише не приховували цих відомостей, а й свідомо їх поширювали, намагаючись у такий спосіб вплинути на козаків для порозуміння з ними проти шведів. Але до цих звісток, які не мали офіційних підтверджень з боку московського двору, в Чигирині спершу не мали особливої довіри. Для Богдана Хмельницького підставою тут були спільні декларації українських і російських політиків про спільну боротьбу з Річчю Посполитою, здійснені на початку 1654 р. у Переяславі та Москві. Найраніші новини про підготовку московсько-польської комісії, що походили з офіційних російських джерел, надійшли до Богдана Хмельницького з посольством Федора Зикова, який їхав до Яна Казимира шляхом через Чигирин, а також від українських послів Дем'яна Якименка та Василя Климентьєва, які повернулися з Москви. А вже наприкінці 1655 – на початку 1656 рр. під впливом інформації, отриманої від кримського хана, у Європі розійшлися численні чутки, що козаки разом з татарами виступатимуть проти шведів. Джерелом поширення цих чуток були переважно польські та литовські новини про українсько-татарське примирення. Сам Ян Казимир, зрештою, був переконаний у правдивості таких повідомлень, чекаючи протягом лютого – травня 1656 р. у Львові на об'єднане військо козаків і кримських татар, яке нібито мало надійти йому на допомогу.

У першій половині 1656 року Московська держава та Річ Посполита завершили узгодження всіх необхідних формальностей, що дозволили розпочати роботу Віленської комісії. Велику роль у цьому процесі відіграли австрійські дипломати Алегретто Алегретті та Теодор Лорбах, які перебували у Москві до початку травня того року. Підготовка до

укладення мирного договору між Москвою та Річчю Посполитою викликала значну увагу європейських держав. Чутки про ці події активно поширювались навесні й улітку 1656 року, що свідчить про міжнародний інтерес до майбутнього договору. Однак, попри напружені відносини між королем Яном Казимиром та московським царем Олексієм Михайловичем, обидві сторони були відносно неготові до суттєвих поступок. Теперішня ситуація в Речі Посполитій, яка зазнавала територіальних втрат у Великому князівстві Литовському та Україні, створювала серйозні суперечності в процесі переговорів. Крім того, питання можливого обрання московського царя на польський престол за життя Яна Казимира стало одним із найбільш важливих і суперечливих аспектів цих перемовин.

Відчуття складності територіальних переговорів виникло серед учасників ще до початку першої сесії Віленської комісії. Чим ближче ставала дата прибуття польсько-литовських комісарів до Вільна, тим більша напруга панувала серед обох сторін. Українське питання стало одним із найважливіших аспектів роботи комісії, оскільки воно відображало ставлення як Богдана Хмельницького, так і козацької старшини та широких верств українського населення до процесу зближення Московії та Речі Посполитої у другій половині 1656 року. Це питання стало предметом активних наукових обговорень в історіографії, особливо в останні роки. Тому варто ретельно зупинитися на цих дослідницьких проблемах, зважаючи на їх значущість.

26 липня (5 серпня) 1656 року Богдан Хмельницький видав наказ своїм послам приєднатися до великого московського посольства у Вільні та долучити до цього документу свої листи до царя Олексія Михайловича та боярина Бориса Морозова. Уже на першій сесії комісії московський представник Одоєвський висунув вимогу до польсько-литовських комісарів визнати за Москвою її головні завоювання у містах та повітах

Великого князівства Литовського, а також повернення підданих, які втекли в Корону. Він також вимагав грошової компенсації за військові витрати або відшкодування іншими територіями, зокрема Брестом та іншими містами. Польсько-литовські комісари, заручившись підтримкою австрійських послів, всіляко заперечували ці вимоги та домагались від московитів зречення нових титулів, повернення завойованих земель, виплати компенсацій за завдані збитки тощо. Під загрозою зриву переговорів такі суперечки продовжувались і на наступній сесії, що відбулася 24 серпня. Ці непримиренні позиції не сприяли досягненню компромісу, і кожна сторона намагалася довести до відома опонентів свої максимальні претензії.

Попередні події призвели до Віленського перемир'я, яке було укладено 24 жовтня 1656 року під Вільнюсом. Оскільки частини Річі Посполитої були розділені між шведами, українцями і литовцями, то через триваючий конфлікт, вона визнала необхідність досягти згоди зі своїми супротивниками, щоб уникнути війни на два фронти, особливо в умовах зростаючої загрози шведської інтервенції. Швеція прагнучи зменшити військову загрозу з боку Польщі та виграти від ослаблення її надавала військову допомогу Україні. Кульмінація цих подій підкреслила необхідність перемир'я, оскільки обидві сторони прагнули стабілізувати свої позиції та відновити сили.

Документи від короля та сенату потрапили до комісарів під Вільно, зрушивши переговори з мертвої точки. Наступного дня, 19 жовтня, тринадцята сесія московських і польсько-литовських послів приступила до розробки остаточної декларації Віленської комісії. Основними питаннями, які обговорювалися наприкінці, були обрання московського царя на королівство та повернення завойованих Московією територій до складу Речі Посполитої. Тому під час переговорів у Вільнюсі наприкінці

серпня - на початку вересня жодна пропозиція не відповідала вимогам Москви та польсько-литовських послів, і гострота суперечок між двома сторонами іноді доходила до межі. За його таємним наказом він не міг піти на більші територіальні поступки, ніж пропонував Одоєвський на сьомій нараді 4 вересня. Проте переговори в Москві втратили будь-який сенс, оскільки польсько-литовський комісар продовжував вимагати збільшення територій, які Московське царство надало Речі Посполитій. Хоча перемир'я мало на меті стабілізувати відносини між Річчю Посполитою та Москвою, воно водночас призвело до міжнародної ізоляції Московської держави, ускладнивши її відносини з українським гетьманством. Умови перемир'я, які запропонував Ян II Казимир не влаштовували жодного з учасників війни. Перемир'я дало б можливість зупинити військові дії, але і підкреслило б крихкість альянсів і складну динаміку сили.

Звістка про підготовку мирних переговорів московського царя Олексія Михайловича з королем Річі Посполитої Яном Казимиром завдавали відчутного удару по зовнішній політиці Б.Хмельницького, який і далі розробляв плани й шукав союзників для нової війни з Річчю Посполитою. Під загрозою опинилася сама ідея приєднання західноукраїнських земель до Війська Запорозького, і це змушувало гетьмана у 1656 р. змінювати орієнтири своєї політики, пристосовуючись до міжнародних відносин того часу. Ці кроки Хмельницький здійснював в контексті складної політичної ситуації, коли йому доводилося балансувати між союзниками та ворогами.

У 1656 році, коли Москва анонсувала підготовку Віленської ради, яка була спробою зміцнити польсько-литовські позиції, Хмельницький відчув загрозу з боку Польщі і не бажав залишатися пасивним. У відповідь на це він дав інструкції українському послу до царя, що вказували на готовність козаків до війни з Річчю Посполитою. Б.Хмельницький

розумів, що співпраця з Москвою на цьому етапі могла бути корисною для досягнення його цілей, але одночасно не обмежував свої можливості в пошуку нових союзників.

Хмельницький також прагнув до переговорів з польським королівським військом, ймовірно, для того, щоб послабити польсько-литовський фронт, і таким чином уникнути великої війни або отримати вигіднішу позицію на переговорах. Він намагався бути гнучким і маневреним у своїх стратегічних рішеннях, оскільки розумів, що політичні реалії того часу вимагали швидкої реакції на зміни в міжнародній ситуації.

Таким чином, Богдан Хмельницький намагався використовувати всі можливі варіанти, щоб забезпечити незалежність та безпеку українського козацтва, а також підтримку від зовнішніх сил, що відповідало його стратегічним цілям.

Криза, що сталася в українсько-російських відносинах у результаті гострих суперечок під час спільного походу Б. Хмельницького і В. Бутурліна на Львів восени 1655 р., а у другій половині 1656 – на початку 1657 рр. ще більше поглиблювалася.

Гетьман наполегливо намагався переконати царя у ненадійності союзу Москви з Річчю Посполитою. Московський цар Олексій Михайлович упереджено ставився до участі українського посольства на Віленських переговорах (квітень – травень 1656 р) і намагався взяти на себе повноваження представляти інтереси Української козацької держави. Співпраця та напруженість між цими ключовими фігурами продемонстрували складність досягнення мирної угоди, яка б задовольнила інтереси всіх залучених сторін.

Перемир'я було офіційно підписано 24 жовтня 1656 р. уповноваженими представниками польського короля Яна II Казимира та російськими

урядовцями, що стало важливим моментом в історії Східної та Центральної Європи.

Після підписання Віленської угоди (24 жовтня 1656 р.), яка припинила воєнні дії між Росією та Польщею, царський уряд почав наполягати на розриві відносин Б. Хмельницького зі Швецією та Семиграддям. Тепер із сподіваннями, на які натякали поляки, Олексія Михайловича обирають королем Речі Посполитої. Московський дипломат В.Бутурлін під час зустрічі з гетьманом Б.Хмельницьким висловив волю царя Олексія Михайловича, запропонувавши гетьману відмовитись від дипломатичних стосунків зі шведським королем і семиградським князем Ю.Ракоцієм.

Наслідки Віленського перемир'я були далекосяжними та суттєво вплинули на регіональні відносини та майбутні конфлікти. Хоча перемир'я припинило військові дії між Річчю Посполитою та Московією, воно не дало Росії бажаних територіальних здобутків, залишивши її в стані міжнародної ізоляції. Крім того, виникла напруга між Москвою та козацьким гетьманством, оскільки Богдан Хмельницький не визнав перемир'я, що ще більше ускладнило українсько-московські відносини. Відсутність узгодженості серед ключових гравців передбачало майбутні конфлікти, оскільки основні проблеми залишалися невирішеними. Перемир'я зрештою створило хиткість мирних угод у цей неспокійний період і дало основу для продовження боротьби в регіоні.

Б. Хмельницький гнівно відповів: «Я ніколи не покину короля Швеції, тому що у нас довга дружба, понад шість років; шведи чесні люди; уся дружба і товариськість збережені і вони дотримуються своїх обіцянок; для мене і всього війська теж був винен у власному жорстокому вчинку: уклавши мир з поляками, він хотів видати нас їм, а тепер ходить чутка,

що монарх послав двадцять тисяч війська з Вільна на приступ нас, шведів і угорців на допомогу солдатам ляха. А ми, що служили великому монархові, ще не здавшись величності царської сім'ї, дев'ять років не дозволяли кримському ханові воювати на Москву й на Україну, а тепер не здаємося панам королівської сім'ї і хочуть боротися з його величністю королем разом, навіть якщо прийшла моя хвороба і смерть, тому ми повинні нести додому їжу. Я ніколи не буду ворогом християнської віри: бусурмани і кримські татари також союзні з нами, вони мене слухають і борються за Церкву Божу і Православну віру. Великий монарх на все має свою волю, і мені здається дивним, що бояри не дали йому доброї ради: вони ще не взяли польської корони, ще немає повного миру, а вони вже з іншою державою. Шведи почали війну, але шведський король був сильний, у нього було десять в союзі Шістьох земель; як я не об'єднаюся зі шведами, угорцями, молдаванами і влахами, то поляки з'єднаються з ними, а нас усіх в Малоросії поріжуть і спалять, ваша величність царя Військо не встигне. щоб нам допомогти, ми всі помremo, і тоді держава російська буде нещасна».

Після укладення Вільнюського перемир'я з часом виникали суперечки між державами, які провокували бойові дії, але перемир'я і продемонструвало потенціал для зміни альянсів, підкреслюючи, як динаміка влади може швидко змінюватися у відповідь на зміну політичної ситуації.

Смерть Богдана Хмельницького в 1657 році стала переломним моментом у політичній і соціальній історії України. Гетьман, який очолив Національно-визвольну війну, був не лише талановитим полководцем і мудрим державним діячем, а й символом прагнення українського народу до незалежності від іноземного панування. Його смерть залишила Українську козацьку державу в стані політичної невизначеності, що

спричинило хвилю внутрішніх криз та боротьбу за владу.

Хитрий і далекоглядний гетьман, вибудовуючи складні дипломатичні комбінації, прагнув забезпечити Україні вигідні умови в боротьбі з сильнішими сусідами. Проте його дипломатична гнучкість та численні союзи мимоволі заклали підґрунтя для майбутніх внутрішніх конфліктів. Кожен його стратегічний крок зрештою перетворювався на джерело протиріч: союз із Московським царством, укладений у 1654 році, викликав розкол серед козацької верхівки, а спроби зберегти автономію України в межах цього союзу лише загострили протистояння.

Після смерті Б.Хмельницького Україна опинилася в складному геополітичному становищі. Оточена могутніми державами - Річчю Посполитою, Османською імперією, Кримським ханством і Московським царством - вона змушена була балансувати між різними зовнішньополітичними силами. Однак, окрім зовнішніх загроз, ще більшою небезпекою були внутрішні суперечності, що поступово визрівали в суспільстві. Відсутність чіткої спадковості влади та боротьба між різними угрупованнями козацької старшини лише поглибили кризу. Частина старшини схилилася до союзу з Москвою, розраховуючи на її військову підтримку, інші ж прагнули до відновлення зв'язків із Річчю Посполитою або навіть орієнтувалися на союз із Османською імперією. Усе це призвело до Руїни - періоду громадянських війн, політичного хаосу і поступової втрати української автономії. Розрив із Московським царством став лише одним із етапів цієї глибокої кризи, що згодом визначила подальшу долю козацької України.

ВИСНОВКИ

У роботі проаналізовано ключові аспекти дипломатичних і військових відносин між Україною, Московським царством та іншими державами під час Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. Національно-визвольна війна українського народу, яка тривала з 1648 по 1657 рр. була переломною подією в історії України.

У 1648 році після перемоги українського війська під м. Жовті Води гетьман Б. Хмельницький для підсилення позиції України вирішив встановити контакти з Московією, але Московське царство займало обережну позицію і вагалось втручатися в конфлікт з Польщею. Але із загостренням ситуації і слабкістю українських сил після битви під м. Берестечком, Москва поступово прийшла до рішення про підтримку України. Україна шукала підтримки в Московії як захисника проти польської агресії і союзника в боротьбі за автономію, тоді як Московія бачила в союзі з Україною можливість послабити Польщу і зміцнити свої позиції в Східній Європі та встановити контроль над Гетьманщиною.

Щоб зберегти здобутки, досягнуті під час конфлікту, українське керівництво визнало за необхідне укласти союз із московським царем. Хоча угода з Московським царством спочатку забезпечувала військову допомогу, вона згодом призвела до поступового обмеження української автономії. Московія почала втручатися у внутрішні справи Гетьманщини, що обмежувало суверенітет українських земель. Залучення українського козацтва як військово-політичної сили змінило динаміку дипломатії в регіоні, дозволивши Україні утвердити свій вплив і вести переговори з позиції сили. Криза у дипломатичних відносинах не лише змінила баланс сил у Східній Європі, але й заклала основу для майбутніх взаємодій між Україною та Московією.

Під час Національно-визвольної війни, яка була відзначена серією великих битв дипломатичні стосунки характеризувалися низкою змін у

союзах і військових стратегіях. Б. Хмельницький виявив значну дипломатичну гнучкість, підтримуючи зв'язки з різними державами (Кримське ханство, Османська імперія, Московія) і шукав найвигідніші умови для захисту України, які б забезпечували додаткову військову підтримку проти польських військ. Ця стратегічна співпраця дозволила козакам розширити свої військові операції та зберегти мотивацію протягом усього конфлікту. Рішення Московії на Земському соборі 1653 року про прийняття України під протекцію стало поворотним моментом, який призвів до укладення військово-політичного союзу між Україною та Московським царством.

Б.Хмельницький прагнув до встановлення союзу з Москвою, розглядаючи його як засіб забезпечення військової допомоги проти Речі Посполитої. Ці відносини були оформлені 1654р. Переяславською угодою, яка визнавала протекторат Москви над козаками.

Хоча союз із Москвою дав Б.Хмельницькому надію на стабільність і захист, він також поступово призводив до обмеження автономії України та перетворення її на залежну від Московії державу. Це стало основою для майбутніх конфліктів і прагнень української еліти зберегти власну незалежність. Таким чином, Національно-визвольна війна стала важливим етапом у формуванні української державності та міжнародної політики, а відносини з Московським царством виявилися вирішальними у визначенні подальшого політичного курсу України.

Гетьман Козацької України Б.Хмельницький був лідером, чия харизма та військова кмітливість згуртували козацьку громаду в єдину силу проти іноземного гноблення. Під проводом Б. Хмельницького, якого на початку війни було обрано гетьманом Війська Запорізького, боротьба проти польсько-литовського панування стала символом ширшого прагнення до автономії та незалежності. Його лідерство

характеризувалося не лише його військовою стратегією, але й його політичною спритністю в орієнтуванні в складній геополітичній мапі Східної Європи XVII -го століття, особливо у відношенні до Московського царства. Цей період в історії України змінив ставлення українців до самовизначення, зміцнив почуття єдності та національної ідентичності, які були пригноблені під іноземним гнітом.

Він зумів залучити до боротьби широкі верстви українського населення, зміцнити позиції козацької держави та створити основу для подальших спроб українців вибороти незалежність. Національно-визвольна війна змінила ставлення українців до самовизначення, закріпила прагнення до незалежності та сприяла формуванню національної ідентичності. Попри труднощі, цей період став важливим етапом у розвитку української державності та міжнародної політики, визначивши майбутній вектор відносин України з сусідніми державами.

Резюме

У бакалаврській роботі досліджено роль дипломатичних стратегій у національно-визвольній боротьбі України середини XVII століття. Вивчено хронологію подій, проаналізовано ключові військові кампанії, дипломатичні угоди, зокрема передумови та різні трактовки Переяславської угоди 1654 року. Визначено, що політичні союзи й дипломатія мали вирішальне значення для збереження української автономії. Однією з ключових складових успіху визвольної боротьби стала ефективна дипломатія, завдяки якій вдалося сформувати стратегічні союзи і забезпечити підтримку потужних зовнішніх гравців. Великого значення набули переговори Богдана Хмельницького щодо Переяславської угоди 1654 року, що ознаменували собою приєднання України до Московського царства на умовах васальної залежності. Цей крок мав на меті отримати військову допомогу у протистоянні з Річчю Посполитою. Дипломатія Хмельницького

вирізнялася

балансуванням між Московським царством, Річчю Посполитою та іншими

європейськими державами, зокрема королівством Швеція, Трансільванією

сприяло формуванню складної системи союзів .

Summary

The bachelors thesis examines the role of diplomatic strategies in the national liberation struggle of Ukraine in the mid-17th century. The chronology of

events is studied, key military campaigns and diplomatic agreements are analysed,

in particular the prerequisites and various interpretations of the Pereyaslav Treaty

of 1654. It is determined that political alliances and diplomacy were crucial for preserving Ukrainian autonomy. One of the key components of the success of the

liberation struggle was effective diplomacy, which managed to form strategic alliances and secure the support of powerful external players. Of great importance

were the negotiations of Bohdan Khmelnytsky on the Pereyaslav Treaty of 1654,

which marked the accession of Ukraine to the Moscow Kingdom on terms of

vassal dependence. This move was aimed at obtaining military assistance in the confrontation with the Polish-Lithuanian Commonwealth. Khmelnytsky's diplomacy was distinguished by balancing between the Moscow Kingdom, the Polish-Lithuanian Commonwealth, and other European states, in particular the Kingdom of Sweden, Transylvania, which contributed to the formation of a complex system of alliances.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

1. Барабой А. Документы об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – К.: Наукова думка, 1965.
2. Величко С. В. Літопис. Т. 1. / Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. В. О. Шевчука; Відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с. [Електронний ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm>

(дата звернення: 05.03.2025)

3. Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. Т. 1: 1620–1647 / АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; Редкол.: П. П. Гудзенко и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – XXXII, 586 с.

4. Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. Т. 2: 1648–1651 / АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; Редкол.: П. П. Гудзенко и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 559 с.

5. Воссоединение Украины с Россией: Док. и материалы: В 3 т. Т. 3: 1651–1654 / АН СССР. Институт истории; АН УССР. Институт истории; Редкол.: П. П. Гудзенко и др. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – 546 с.

6. Грушевський М. Історія Хмельниччини, списана Силуяном Мужилівським

в лютому 1649 р. // Україна: Науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 2. – С. 29-39. [Електронний ресурс] URL:

<http://litopys.org.ua/rizne/ukr02.htm> (дата звернення: 15.02.2025)

7. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). К., 1961 [Електронний

ресурс] URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Krypiakevych_Ivan/Dokumenty_Bohdana_Khmelnytskoho/

(дата звернення: 05.03.2025)

8. Документы об освободительной войне украинского народа. 1648–1654 /

Сост. А. З. Барабой, И. Л. Бутич, А. Н. Катренко, Е. С. Компан. – К., 1965. – 828 с. [Електронний ресурс] URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Butych_Ivan/Dokument_ob_osvoboditelnoi_voine_ukraynskoho_naroda_16481654/

(дата звернення: 05.03.2025)

9. Краткая история о бунтах Хмельницкого и войне с татарами, шведами и

уграми, в царствование Владислава и Казимира, в продолжении

дванадцати лет, начиная с 1647 г. Перевод с польского // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете (ЧОИДР). — М., 1846. — №4. [Электронный ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam12.htm> (дата звернення: 05.03.2025)

10. Лазаревский А.М. Черниговская летопись по новому списку (1587 — 1725

гг.) и Коломацкие челобитные. — Киевская старина, 1890 г., № 4, с. 70-80; № 5, с. 81-96; № 6, с. 97-110. Окремий відбиток: К., 1890 г. — 44 с.

[Электронный ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/chernlet/chern.htm> (дата звернення: 15.02.2025)

11. Літопис гадяцького полковника Григорія Грабянки / Пер. із староукр. —

К.: Т-во «Знання» України, 1992, — 192 с. . [Электронный ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm> (дата звернення: 05.03.2025)

12. Літопис Самовидця / Видання підготував Я. І. Дзира. — Київ: «Наукова думка», 1971. — 208 с. [Электронный ресурс] URL:

<http://litopys.org.ua/samovyd/sam.htm> (дата звернення: 05.03.2025)

13. Мицик Ю. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського

народу середини XVII століття. Дніпропетровськ, 1996

14. Мицик Ю. З нових документів про національно-визвольну війну українського народу 1648-1658 на Сіверщині / Ю. Мицик // Сіверянський літопис. — 1998. — № 2. — С. 3-9.

15. Національно-визвольна війна в Україні. 1648-1657. Збірник за документами актових книг / Керівник проекту Музичук О. В.; Упор.:

Сухих Л. А., Страшко В. В. Державний комітет архівів України.

Центральний державний історичний архів України, м. Київ. — К., 2008. — 1011 с.

16. Симоновский П. И. Краткое описание о козацком малороссийском

народе

и о военных его делах. — М., 1847. [Електронний ресурс] URL:

<http://litopys.org.ua/symon/sym.htm> (дата звернення: 05.03.2025)

17. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова

(відп. ред.) та ін. — К. : ВІПОЛ, — Спецвип. 2 : Синопис Київський /

Упоряд. І. В. Жиленко. — 2002. — 194 с. [Електронний ресурс] URL:

<http://litopys.org.ua/synopsis/syn.htm> (дата звернення: 15.02.2025)

18. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / АН України,

Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. Підготовка

тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. —

К.: Наук. думка, 1992.—336 с. — (Пам'ятки укр. літописання).

[Електронний ресурс] URL: <http://litopys.org.ua/sofon/sof.htm> (дата

звернення: 15.02.2025)

19. Kochowski W. Historya panowania Jana Kazimierza przez nieznanego

autora. Wydana z re_kopismu przez Edwarda Raczyńskiego. - Poznan, 1840 //

[Електронний ресурс] URL:

[https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/59799/edition/75669?](https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/59799/edition/75669?language=e)

[language=e](https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/59799/edition/75669?language=e)

n (дата звернення: 02.04.2025)

20. Twardowski Samuel. Wojna Domowa Z Kozaki y Tátary Moskwą, potym

Szwedami y z Węgry Przez lat Dwánaście tocząca się dotąd. — Kraków, 1660

[Електронний ресурс] URL:

[https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/154173/edition/113931?](https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/154173/edition/113931?language=e)

[language=e](https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/154173/edition/113931?language=e)

n (дата звернення: 03.03.2025)

Література

21. Андрусак М. Переяславський договір. В кн.: Збірник матеріалів V наукової конференції НТШ. Торонто, 1954.

22. Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения Славян

в сей

стране до уничтожения Гетманства : в 3 ч. / [Д. Н. Бантыш-Каменский]. –

Изд. 4-е. – Киев ; Санкт-Петербург ; Харьков: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. – [7], IX, 609 с., [11] л. ил. [Електронний ресурс] URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002531> (дата звернення: 15.02.2025)

23. Бжеський Р. Переяславська умова в планах Богдана Хмельницького та

«перяславська легенда» - Львів: Каменяр, 1998

24. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII-XXI ст. / Віктор

Брехуненко, Володимир Ковальчук, Михайло Ковальчук, Вячеслав Корнієнко ; [за заг. ред. В. Брехуненка]; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – Київ: Віпол, 2016. – 246, [1] с. : іл.

25. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року / В.

Брехуненко ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наук. Т-во ім. Шевченка в Америці. - К. : [б.в.], 2005. - 368 с.

26. Брехуненко В. Богдан Хмельницький / Віктор Брехуненко. – Київ: [б.в.],

2007. – 68, [1] с. : іл. – (Великі українці).

27. Брехуненко В. «Україніка» в приказній документації Московії XVI–XVII ст.: проблема реконструкції первісного складу // Український

археографічний щорічник / Ред. кол.: П. С. Сохань (гол. ред.), О. О. Маврін (заст. гол. ред.), В. А. Брехуненко (відп. секр.), Г. В. Боряк, І. Л. Бутич, Я. Р. Дашкевич, Л. А. Дубровіна, Н. І. Миронець, Ю. А. Мицик, В. І. Наулко, Р. Я. Пиріг, О. В. Тодійчук, В. І. Ульяновський, В. С. Шандра. НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії. –

Вип. 5–6. – Т. 8–9. – К., 2001. – С.40-50.

28. Володарі гетьманської булави : історичні портрети / [авт. передм. В. А. Смолій]. – Київ: Варта, 1994. – 553, [4] с. : іл.

29. Всегоренко М. Богдан Хмельницький : історія його воєн і політики / Мстислав Всегоренко. – Львів : Українське Видавництво, 1941. – 48 с.

30. Голобуцький В.А. Походи Богдана Хмельницького в 1648–1654 гг. // ВИЖ, 1973, № 1

31. Голобуцький В.О. Богдан Хмельницький – великий син 1954.українського народу. К., 1954.

32. Головченко В. Переяславсько-московська угода 1654 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т./Редкол.:Л. В. Губерський (голова) та ін. – К.: Знання України, 2004 – Т.2 – 812 с.

33. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини

другої половини XVII - першої чверті XVIII ст. / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – 70 с.

34. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини

другої половини XVII-XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. - Київ, "Наукова думка", 1997. - №1. - С.22-43

35. Горобець В. Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні

цілі та тактичні відступи другої половини 1655 р.(1) // Український історичний журнал. - Київ, "Наукова думка", 2000. - №1. - С.32-44

36. Горобець В. "Волимо царя східного..." Український Гетьманат та

російська династія до і після Переяслава / В. Горобець; Український науковий ін-т Гарвардського ун-ту. - К.: Критика, 2007. - 464 с.: іл.

37. Горобець В. М. Московська політика Богдана Хмельницького: дипломатична риторика та політична практика / Горобець В. М. // Український історичний журнал. - 1995. - № 4. - С. 45-56.
38. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. -К.: Наук. думка, 1991. (Пам'ятки іст. думки України). Т. 8. - 1995. - 856 с. Т. 9. Кн. 1 - 1996. - 880 с. Т. 9. Кн. 2. - 1997. - 776 с.
39. Гуржій О.І. Про особливості українсько-російських взаємовідносин у середині XVII ст.// УІЖ. - К.,1992. -№ 10-11. – С 13-23.
40. Доба Богдана Хмельницького: До 400-річчя від дня народження великого гетьмана: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), О. І. Гуржій, П. М. Сас, В. С. Степанков, Т. В. Чухліб, Ф. П. Шевченко, В. М. Матях (відп. секр.). НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 1995. – 285 с.
41. Журавльов Д. Україна та Росія Як брати горщики побили. - Харків: КСД, 2009. – 352 с.
42. Журавльов Д. Усі гетьмани України / Д. В. Журавльов. - Київ: Гетьман, 2012. - 508 с.
43. Історія українського козацтва: нариси : у 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України, НДІ козацтва ; [редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. - Київ: Києво-Могилянська академія, 2006 - 2007.
44. Калакура Я. Українська історіографія : курс лекцій / Я. С. Калакура; [Київський національний університету імені Тараса Шевченка]. – Київ: Генеза, 2004. – 494, [1] с. : іл.
45. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький = Hetman Bohdan Chmielnicki / Я. Качмарчик ; з пол. мови пер. І. Сварник; Південно-Східний наук. ін-т у Перемишлі. – Перемишль; Львів: [б.в.], 1996. – 326,

[1] с.

46. Коваленко С. Україна під булавою Богдана Хмельницького. Енциклопедія

у 3-х томах. - Том 1. Стікс-Ко, 2007. - 376 с.

47. Костомаров М. І. Богдан Хмельницький: Історична монографія / М. І. Костомаров. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 843 с.

48. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький / Відп. ред. Ф.П.Шевченко, І.Л.

Бутич, Я.Д.Ісаєвич, - 2-е вид., виправлене і доповнене.- Львів: Світ,1990, - 408 с. ("Пам'ятки історичної думки України")

49. Кучернюк М.Ф. Джерела про російсько-українські політичні зв'язки в роки визвольної війни українського народу (1648 – 1654). – Львів: Вища школа, 1980. – 179 с

50. Лашенко Р. Переяславський договір 1654 року між Україною та московським царем. В кн.: Ювілейний збірник в честь професора Ст. Дністрянського. Прага, 1927

51. Левітас Ф. Російський фактор в зовнішній політиці Богдана Хмельницького // Історія в школі. – 2004. – №3.

52. Липинський В. Україна на переломі, 1657-1959 : замітки до історії укр. держ. буд-ва в XVII-ім ст. [Ч. 1] / Вячеслав Липинський. – Відень ; Київ : Вид. Дніпров. Союзу Спожив. Союзів України ("Дніпросоюз"), 1920. – 304 с. [Електронний ресурс] URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Lypynskyi_Viacheslav/Ukraine_na_perelomi_1657-1659_Zamitky_do_istorii_ukrainskoho_derzhavnoho_budivnytstva_v_XVII-im_stol/ (дата звернення: 15.02.2025)

53. Махун С. Переяславська Рада - возз'єднання чи поглинання?// День. -

2002. - 10 січня. - С. 4

54. Мицик Ю. Нові документи до історії Переяславської Ради 1654 р.

Проценко О., Чепинога В. Умова і легенда: Переяславська угода 1654 р. в

історіографічній спадщині В.Липинського// Пам'ять століть. - 1997. - №5. -

с.84-91.

55. Мицик Ю. А. Переяславська рада і Московський договір 1654 року // Науковий вісник Дипломатичної академії України. — 1998. — Вип. 1

56. Оглоблин О. Хмельниччина і українська державність. Лекція 1 / Організація оборони чотирьох свобод України; Спілка української молоді. — Нью-Йорк, 1954. — 25 с.

57. Переяславська Рада 1654 року [Текст] : історіографія та дослідження : [збірник] / [редкол.: П. Сохань (голов. ред.) та ін.] ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Наук. т-во ім.

Шевченка в Америці, Канад. ін-т укр. студій. - Київ : Смолоскип, 2003. - ХХ, 885, [2] с

58. Переяславська Рада очима істориків, мовою документів / [упоряд. та авт.

передм.: О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб]. — Київ: Україна, 2003. — 429, [1] с. : іл

59. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності = The Gates of Europe: a History of Ukraine / Сергій Плохій ;

[пер. з англ. Р. Клочка]. — Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. — 493, [2] с. : карти.

60. Санин Г.А. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века. М., 1987.

61. Рігельман О. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / Вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О.Щербака. — К.: Либідь, 1994. — 768 с.; іл.

62. Смолій В., Степанков В. Становлення української дипломатичної служби.

Зовнішня політика уряду Б.Хмельницького (1648–1657). В кн.: Нариси з історії дипломатії України. К., 2001.

63. Смолій В., Степанков В. У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст. К., 1992
64. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (Соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., доп., перероб. –К.: Либідь, 1995. –624 с.
65. Смолій, В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
66. Смолій В., Степанков В., Горобець В., Чухліб Т. Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів. – К.: Вид-во «АМЕННОТЕР» 2016. – 320 с.
67. Степанков В. Дипломатична служба України та основні принципи її функціонування у роки гетьманування Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.). «Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки», 2002, т. 6(8)
68. Стороженко, І.С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII століття [Текст] / І.С.Стороженко. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту, 1996. – Кн. 1: Воєнні дії 1648–1652 рр. – 1996. – 320 с.
69. Україна: Віхи історії / Ред. рада: В. А. Смолій (голова), І. Ф. Курас, В. М. Литвин, Б. Є. Патон, Н. Д. Прибега, В. В. Скопенко, М. І. Шпаковатий; Упоряд.: В. Томозов, О. Ясь. – К.: Мистецтво, 2001. – 432 с.
70. Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин: Збірник наукових праць. К., 2003
71. Українсько-російський договір 1654р. Нові підходи до історії міждержавних стосунків [Текст] : матеріали наук.-теорет. семінару / редкол.: В. А. Смолій [та ін.] ; НАН, Ін-т історії України. - К. : [б.в.], 1995.

- 69 с.

72. Федорук Я. Міжнародна дипломатія і політика України: 1654–1657. – Львів, 1996. – Ч. 1: 1654 р. – 264 с.

73. Федорук Я. Російська та українська дипломатія у середині XVII століття /

Я. Федорук // Український археографічний щорічник. – К., 2002. – Вип. 7. – С. 455-472.

74. Федорук Я. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 623 с. + 80 с. іл.

75. Федорук Я. Посольство роменського хорунжого Федора Славинського до

царя під час Віленських переговорів у 1656 році // Покликання: Збірник на пошану професора о. Юрія Мицика. – К., 2009. – С. 194–202.

76. Б. Хмельницький – славний син і видатний гетьман України / Гайбондюк

В. Д. – Рівне, 1995. – 132 с.

77. Чухліб Т. Організація дипломатичної служби Української козацької держави в середині XVII ст. // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали Восьмих Всеукраїнських історичних читань: Збірник наукових статей / Ред. кол.: А. Ю. Чабан (відп. ред.), О. І. Гуржій, В. М. Ричка, В. М. Мельниченко (відп. секр.), А. Г. Морозов, Т. В. Чухліб, В. О. Щербак; Наук. ред.: О. І. Гуржій, В. М. Мельниченко. НАН України. Інститут історії України; Всеукраїнська спілка краєзнавців; Черкаський державний університет імені Богдана

Хмельницького; Центр по дослідженню історії Середнього Подніпров'я. – Черкаси: РВВ ЧДУ, 2001. – 144 с.

78. Чухліб Т. Міждержавні відносини у Європі на зламі середньовіччя і ранньо-модерного часу: проблема сюзеренно-васальних стосунків// Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). -

Київ, 2002. - Вип. 2. - С151-171.

79. Чухліб Т.В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. К. – Нью-Йорк, 2003.

80. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної Української держави: причини, укладення, наслідки / Чухліб Т.В. // Український історичний журнал. - 2003. - № 1. - С. 68-81

81. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету. Хмельницький – Дорошенко – Мазепа / Тарас Чухліб; НАНУ ; Інститут історії України ; Науково-дослід. інститут козацтва. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 327 с.

82. Швець С. Переяславська рада (Знамениті події історії України)" Х.: Фоліо, 2012. – 128 с.

83. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: У 3 т. / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. - К.: Наук. думка, 1990. - 660с.- (Пам'ятки іст. думки України)

84. Ясь О. В. Образи Переяслава в українській історіографії академічної доби

(початок ХІХ – кінець 80-х років ХХ століття) // Переяславська рада 1654 року: (Історіографія та дослідження) / редколегія: П. Сохань, Я. Дашкевич,

І. Гирич та ін. – Київ, 2003.

85. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. - К.:

Критика, 2006. - 584 с.

86. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років ХVІІ століття: Причини і початок Руїни. К., 1998.

87. Яковлів А. Договір Богдана Хмельницького з Москвою 1654 року. В кн.:

- Ювілейний збірник на пошану академіка Д.І. Багалія. К., 1923.
88. Яковлів А. Українсько-московська угода 1654. Нью-Йорк, 1954.
89. Górka O. Bohdan Chmielnicki – jego historycy, postać i dzieło. В кн.: Sesja naukowa w Trzechsetną rocznicę zjednoczenia Ukrainy z Rosją 1654–1954. Warszawa, 1956
90. Plokhyy Serhii. The Russo-Ukrainian War: The Return of History. - W. W. Norton & Company, 2023-05-09. -

